

LITERATUR — IRODALOM — LITERATURE.

Tompa Ferenc, Alföldi András, Nagy Lajos: *Budapest az okorban.* Első rész. I—XXIII. 1—352. l. — **Alföldi András, Nagy Lajos, László Gyula:** *Budapest az okorban.* Második rész. 353—867. l. A két kötetben I—CXLVII. tábla és 7 térkép Budapest, 1942.

Ez a munka a Szendy Károly szerkesztette: Budapest története I. kötetként jelent meg, az Egyetemi Nyomda kiadásában, mind a fővároshoz, mind a kiadóhoz méltó kiállításban. Üdvözljük a munkát, amely nagy fáradsággal készült különböző részeiben már természeténél fogva sem lehet tökéletesen egységes, de irányadó lehet a jövőben várostörténeti monográfiáink hasonlókorú fejezetei számára, amelyek eddig — különösen a Magyar Vármegyék és Városok Monográfiája sorozatában — nem túlságosan kényeztettek el bennünket. Azoknak a színvonalát a millenium alkalmával készült monográfiák legnagyobb részének megfelelő fejezete messze felülmúlja.

Az összefoglaló munkák egyik legnagyobb jelentősége abban áll, hogy a tudomány állásának pillanatnyi keresztmetszetét adják, ami a folyton kutató régiségtudománynál azt is jelentheti, hogy mire a nagyobbterjedelmű munkák — főleg a mi, csak kivételesen recenseáló irodalmunk mellett —

mindenkinek a kezébe jutnak, vagy legalább is arról minden szakember tudomást szerezhet, egyik-másik megálapításukban, már túlhaladott álláspontot képviselhetnek.

Határkövet jelentenek így is, különösen akkor, ha alkalmunk van ugyanarról a tárgyról, vagy területről, esetleg éppen a legérdekesebb tájegységről régebben írt munkával összehasonlítani őket.

Ez a kiállításában is imponáló munka is ilyen határkö, amelynek — csak a legnagyobbakat említve — két előzménye is van.

Amit itt az ilyen természetű munkákról általánosságban elmondtam, az erre az egész munkára érvényes részleteiben is, de különösen áll az őskorról írt fejezetről, amellyel foglalkozni kívánok.

Ha Budapest első komoly monográfiáját, Salamon Ferenc: Budapest történetének első kötetét az ősrégészet szempontjából nézzük — pedig éppen abban az időben jelent meg, amikor a VIII. nemzetközi archaeológiai kongresszus a magyar föld felé irányította a külföldi szakemberek figyelmét — azt látjuk, hogy egyáltalán nem érdekelték a régészeti kutatások eredményei. Nem tekintette történelemnek azt, amit az emlékek mondtak s így figyelmen kívül hagyta azt, amit az emlékek bizonyítottak. Ez megfelelt a kor fel fogásának, amelynek történeti irodal-

ma még nem tudott mit kezdeni a régiségekkel.

Bőséges kárpótlást adott a századforduló tájékán Nagy Géza, aki Budapest és vidéke az ókorban e. tanulmányában, a nála megszokott pontossággal sorakoztatja fel a múzeumban heverő emlékanyag adatait, hogy teljes képet adjon a kutatás akkori állásáról, az akkori tudományos álláspont szemzőgéből nézve. Munkája csupán a hármas felosztás — akkor részletekre nem bontható — alapján áll, mint ahogy nem is állhatott más alapon s még ezen belül is nem egyszer téved, ami szintén nem az ő rovására írható, hanem a kutatás hiányosságáéra.

Tompa most megjelent munkája (Őskor. 1—134. l., I—XXIV. tábla, 1 térkép) a „25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn“ c. értekezésben általa megállapított s Budapest őskora e. dolgozatában már felvázolt kultúrák alapján rajzolja meg a képet és igen helyes érzékkel beleilleszti a terület őskorát, a környező területek őskorába és a Budapest területén esetleg még hiányzó kultúrákról szóló fejezeteket — pld. az egész palaeolitikumot — ezeken keresztül világítja meg és helyezi bele a történelem keretébe.

A három szerző három könyve, három módszert követ és a három kor szemléletét, értékelését állítja szembe egymással s mindennél világosabban mutatja az 1878 óta megtett utat. Ez az egyik jelentősége.

Az ilyenirányú munkák másik jelentősége egy terület részletkérdéseinek megvilágítása, ha kell, idegen területek anyagának bevonásával. Talán nincs az országnak még egy olyan területe, amely erre annyira alkalmas volna, mint a főváros (Nagy-Budapest). „A Kárpátok medencéjének mindenképpen ez a hely a centruma, mert.... az egymástól elütő jellegű vidékeknek

a határvonala ezen a ponton találkozik.“ Ebből magyarázható, hogy Budapest és környéke a különböző kultúrák között is közvetítő szerepet játszott.

Ez a tétel vezető gondolata a munka egyes fejezeteinek, még ott is, ahol egyes kultúrák esetleg még ma sem mutathatók ki a területen.

Mikor Tompa fennebb hivatkozott németnyelvű munkája megjelent, az Archaeológiai Értesítőben ismertetvén, egyebek közt a következőket írtuk róla:

„A munka felőleli úgyszólván mindazt, amit a magyar kutatók ásója 1912—1936. közt napfényre hozott. Hogy az anyagból több lelet is hiányzik, az természetes, hiszen nem leletstatisztikára törekedett, hanem összefoglalásra, amely az egész őskori településnek a képét megrajzolja. E tekintetben pedig tökéletesen megvalósította a maga célját. Az elmaradt leletanyag megvizsgálása, a megadott kereten belül, azoknak a kötelessége lesz, akik az anyag birtokában vannak.“

Azóta jelent már meg néhány ilyen tanulmány mind az egyes korokról, mind egyes területekről, jelentősen bővítve ismereteinket. Most Tompa hozza előnk egy zártabb, kisebb területnek eddig jórészt csak hírből, vagy még így sem ismert leletanyagát, amelynek részletei — publikálatlanok lévén — most sem kerülnek az érdeklődő elé.

Érdemes az időben alig nyolc esztendő különbséggel megjelent két munkát, legalább nagyjából összevetni.

Az elsőben — bár ott az egész ország település-archaeológiája bontakozik ki előttünk — rövid jellemzés mellett az egyes korok leletein van a hangsúly. Itt a települési, vagy ha úgy tetszik művelődéstörténeti és történeti kép sokkal nagyobb perspektívát rajzolva — legsikerültebben a régi vaskorról — a bizonyító leletek csak kisebb, de jelentőségüknek megfelelő helyet

kapnak. Ezért van, hogy a fővárosi leletek ismertetése nem lehet arányos. Terjedelmük és jelentőségük azonban mindig arányban áll. Különösen ott, ahol általános érvényű problémák megoldására alkalmasak.

Egy hiányt akarunk csupán említeni, de sietünk is kijelenteni, hogy ezt a munka természete hozza magával. Az általános kép megrajzolásánál — ami rendszerint a területtől idegen anyagon keresztül történt — több régészeti anyagot szeretnénk volna látni, nemcsak olvasni. Sőt a helyi anyagból sem ártott volna több.

Ez annyira idekíváncozott volna, hogy talán a szerző is úgy tekintheti ezt az amúgy is szélesen alapozott munkáját, mint az egész ország település-archaeológiájának alapvetését s nemsokára megörvendezteti a szaktudományt egy olyan munkával, amely az egész őskor teljes képét, minden kultúra minden eddigénél teljesebb bemutatásával magában foglalja.

Ez nagyon hiányzik nálunk s az alap itt készen van s egyik-másik részében olyan lendületes, hogy kiérzik belőle a jólvalósított cél: az őstörténetírás.

Éppen ezért nem is akarjuk a munkát részleteiben tárgyalni. Inkább egyes megállapításaihoz fűzünk néhány olyan gondolatot, amelyek vagy már az eddigi kutatások alapján is megoldást nyertek, vagy amelyeknek tisztázása — gondos megfigyelések alapján — a jövő sürgős feladata.

A palaeolitikumról szóló fejezet idegen anyag tárgyalásával győz meg e kultúra szükségszerű fellépéséről területünkön is. Meggyőz arról, hogy a természeti adottságok itt is lehetővé tették az őskori ember tanyázását, de nem az állandó megtelepedését, amit a gyűjtögető, vadászó primitív életmód nem engedett meg.

Ezzel a megállapításával — régen

hangoztatott meggyőződésünk szerint — helyesen értékeli az emberföldrajzi és néprajzi tényezők jelentőségét, amelynek még tágabb teret ad a fiatalabb-kőkor bevezetésében. Ezeknek figyelembevétele nemcsak összefoglaló, de részletmunkáknál is elsődrendű követelmény, mert nélkülök az őskori életképét sohasem lehet megrajzolni. Itt adott rövid, de határozott összefoglalása mutatja, hogy csak a néprajzi tények — régészeti anyagból kikövetkeztetett — adatai adják meg a kultúrkörök ismeretének helyes alapjait.

Budapest területének települése az újabb-kőkorban kezdődik. Területén — Tompa megállapítása szerint — a hazai összes kőkori kultúrák otthon találtak. Végigtanulmányozva az egyes kultúrákat, két kőkori kultúrának a nyomát sehol se találjuk. Az egyik hiányzó a Kőrös-kultúra, ha csak a tabáni töredékeket (I. t. 1., 3.) nem kell annak tekinteni. Ugyanígy hiányzik az a jellegzetes balkáni kultúra is, amelynek hazánk déli részén több lelőhelyét ismerjük s amely nemcsak a Tisza balpartján, de a Duna—Tisza közén is megvan. Itt is felmerülhet az a gondolat, hogy a nagytétényi sír egyik edénye (III. t. 4.) nem ezt a kultúrát képviseli-e? Ugylátszik, azoknak lesz igazuk, akik a Kőrös-kultúrát déli eredetűnek vélik. E másik, szintén déli eredetű kultúra itteni hiánya is megerősíteni látszik ezt a felfogást. Mindenesetre nehezen várjuk Kuzsián Ida eredményeinek publikálását, annyival is inkább, mert ez a gondolat legutóbb már abban a formában is felvetődött, hogy ezt a kultúrát nem lehet a szalagdiszes edények kultúrájába sorozni. (Erre mutatott rá legújabban Willvonseder is. W. P. Z. 1943. S. 106.). Ezt a kérdést azonban csak az eredet kérdésének kétségtelen tisztázása fogja eldönteni.

Ez a két kultúra a Duna—Tisza köze is előfordul, ami ellentmond Tompa ama megállapításának, hogy ebben az időben a Duna—Tisza köze még nem volt alkalmas a településre. Ha már a palaeolitikum embere tanyázhatott itt a magasabb dombokon (Szeged-Öthalom) az újabb-kőkori ember is letelepedhetett — s le is települt a magasabb homokbuckákon vagy löszhátakon. Mi ma is így látjuk, de erre a kérdésre a bácskai kutatások fognak végleges feleletet adni. Már is több kőkori lelőhelyet ismerünk innen.

Az újabb-kőkori mutatkoznak a területen olyan jelenségek, amelyek nagy figyelmet érdemelnek még akkor is, ha egyelőre messzebbmenő következtetéseket nem lehet belőlük levonni.

Békásmegyeren, ahol a különböző kultúrákat nem lehet egymástól elválasztani (19. l.), a fiatalabb vonaldíszes kultúra emlékei (II. t. 1—5.) éppen úgy megvannak, mint a bükki- (II. t. 6.) és tiszai-kultúra (II. t. 8—10.) jellemző darabjai.

A Gallus-féle nagy-tétényi sírban a bükki-kultúra II. periódusába tartozó edény (III. t. 1.), jellegzetes díszítésű zselizi (III. t. 2.) és egy olyan edényformával (III. t. 3.) együtt került elő, amely azóta a kökénydombi zavartalan tiszai-kultúrába tartozó telepen is előfordult (Fol. Arch. V. kt. VII. t. 4.), de ugyanebben a sírban volt egy olyan edény is (III. t. 4.), amely a Délvidéken, a csókai telepen a tiszai kultúrával együtt fordult elő.

Nem mondhatjuk ilyen kevés adat alapján, hogy ez törvényszerű, de a továbbiakban nagyon erős figyelemmel kell kísérni a jelenségeket, mert ha ez a jelenség több esetben is megismétlődik s a következtetésre biztos alapot kapunk, könnyen megindoghatnak azok az alapok, amelyekre újabb kőkori kultúránk kronológiája felépült.

Egyetértünk Tompával a magyarországi edényfestés eredete tekintetében, de meg kell említenünk, edényfestés — a bükki kultúrával egyidejűen — a Kőrös-kultúrában is fellép. És itt a tiszai-kultúra polichrom és monochrom festésének kronológiájában újabb megfigyelést kell közölnünk. Valóban úgy látszott, hogy az időrend a fenti sorrendet mutatja, de újabban a Kökénydomb — legalább is a tiszai-kultúra idején — egységes telepén a polichrom festésű edények lelőhelyétől alig pár méter távolságra, a legtisztább monochrom festést találtuk (Kökénydombi Venus), amely az egész bemélyített mintát — és nem a meandervonal határai közé eső felületet — borította.

Ugyanez a Kökénydomb győzött meg arról is, hogy a kőbalták kronológiáját még ezután kell pontosabban megfigyelni. A bükki- és tiszai-kultúra formái közt — Tompa régi megállapítása szerint is — megvan a különbség, de úgy a Kökénydombon, mint Csókán, nem is szólva a Kőrös-kultúra telepeiről, e tekintetben a legnagyobb összevisszaság uralkodik.

A badeni-kultúra (magyar területen: péceli-kultúra) eredetkérdésében csak részben tudunk egyetérteni Tompával, de nem tudunk azokkal sem teljesen egyetérteni, akik e kultúra eredetét Magyarországon keresik. Úgy látjuk, hogy, amint a megalith-kultúrának csak a hatása mutatkozik meg a bodrogkeresztúri-kultúra egy bizonyos edényformájában — bár a kökénydombi utolsó ásatás ennek is igen szép díszített példányát produkálta — úgy a walternienburgi-brennburgi kultúrák is csak hatásaikban jelentkeznek a badeni kultúrában.

Az edénydíszítés legjellegzetesebb pontozásos formája Kökénydombon és Csókán is megvan. Az eddig csak az ú. n. Pfalbautopfokból levezethető

formák hazai neolitikumunkban (Kökénydomb, Kiss-tanya) is megtalálható. Nem kell és nem is lehet tehát az egész formakészletet idegen importnak tekinteni, de éppenúgy nem lehet egyes északi formákat sem tagadni. De ezek az idegenből idekerült s csaknem minden lelőhelyen előkerült példányok csak az alapját adják az új kultúrának, amelynek kronológiai helyzete a tiszapolgári és bodrogkeresztúri kultúrák közt jelölhető ki. És ez a kronológiai helyzet sok forma létrejöttét, sőt magának az egész edénykészítő technikának újszerű kialakulását is megmagyarázza.

De még ez a kronológia is óvatosságra int s teljes határozottsággal alig lehet többet megállapítani, minthogy a bodrogkeresztúri kultúrát megelőzően már itt van s azzal nem egy idő.

Forma tekintetében az ország úgy látszik külön zárt egységekre oszlik, amelyeknek teljes képe még ezután fog kialakulni. Az a gazdag anyag, amelyek változatos formakészletét Tompa olyan gondosan megrajzolta, nagy segítségére lesz a kultúra képének végleges megállapításánál. Sajnos, anyagunk jelentékeny része — így az únyi is — nem hiteles ásatásból való s ezért a felhasználásnál nagy elővigyázatra van szükség.

A rézkorról mondottakhoz inkább általános érdekű megjegyzést szeretnénk fűzni.

Itt volna az ideje annak, hogy az őskorban — de a többi korokban is — egységes nomenklaturával dolgozzunk. Áll ez nemcsak a különböző edényformák és eszközök elnevezésére — amely utóbbira szűkebb vonatkozásban éppen ebben a kötetben mutatott rá Patay Pál — de a korok elnevezésére is.

Tompa az aeneolitikum és a rézkor között — hogy úgy mondjuk — regionális megkülönböztetést tesz. A rézkor

elnevezést ott találja jogosnak, ahol az új fémeszközöket tömegesen gyártják, exportálják az önálló kulturák, mint pld. nálunk. Ezzel szemben ott, ahol az eszközöket, ékszereket másodkézből kapják, legfeljebb aeneolitikumról, azaz kőrézkorról beszélhetünk.

A megkülönböztetés jogosult, de nem ezen az alapon. Az aeneolitikum átmeneti idő, amikor a réz még legfeljebb ékszer formájában jelenik meg. Nálunk is megvan a tiszapolgári-kultúrában, amelynek külön temetői is vannak (Kötaeparton 50 m-re sem volt a bodrogkeresztúri-kultúra temetőjétől). Ezt az időt neveznénk aeneolitikumnak, vagy Alföldünkön akár tiszapolgári-kultúrának, de a regionális megkülönböztetésnek fennebbi módját nem tartjuk helyesnek.

Ezeket a zavart okozó megállapításokat egyszer már véglegesen tisztázhatná az Akadémia archaeológiai bizottsága, vagy akár a Régészeti Társulat e célra kiküldendő szakbizottsága.

Egyébként a bodrogkeresztúri-kultúra dunántúli elterjedéséről, ha a maga eredeti formájában keveset is tudunk, de vannak edényformák, amelyek feltétlenül rokonságot tartanak az ú. n. tejesköcsög-formájú edényekkel. Ilyenek az esztergomi múzeum piszkei és lábatlani edényei, amelyek hitelesítés esetén még érdekes meglepetéseket hozhatnak.

A harangalakú edények kultúrájának a bronzöntés technikája megismeretése terén játszott szerepe sok figyelmet érdemel.

A bronzkor kialakításának tényezői és a tőszegi rétegek alapján megállapított időrendi beosztás itt csak annyiban érdekelnek, amennyiben azok érvénye e centrális fekvésű helyre is megállapítható.

Az erős rézkori érdekelttség mellett természetesen látszik, hogy a kimon-

debban bronzkori élet a kisápostagi csoport életével indul meg.

Mindenesetre érdekes, hogy a délebbi eredetű nagyrévi csoport éppen úgy nem jelentkezik a területeken, mint annak idején a kőkor két, csaknem pontosan e kultúra kiinduláspontjáig terjeszkedő kultúrája. Talán az okok is ugyanazok. Más kultúra terjeszkedése állja az útját.

Feltűnő, hogy ebben a korban a dunántúli hatás erősebben jelentkezik s az első periódus korai anyagával nem találkozunk.

A Lenke-úti kutyatemetkezések gyökereit a badeni-kultúra ismert állattemetkezéseiben látjuk, amelyeknek — ha nem is összefüggő — előzményeit a Kőrös-kultúra egyetlen őztemetkezésében fel kell ismernünk.

A II. periódus feltűnő módon erősen jelentkezik a területen, sőt most már a pesti oldal is szembetűnő módon benépesedik, de most sem a déli elem dominál, hanem a dunántúli, bár a kultúra leletanyaga, a Duna—Tisza között a keleti és nyugati provincia elemeinek erős keveredését mutatja.

A bronztűknek kapcsolatait a később fellépő fibulával még messzebb lehet visszavezetni. Előzményei a lyukas esonftűkben keresendők, amelyeket bronzkori sírokban, bronztűvel együtt is lehet találni. Ez is mutatja, hogy bronzkori ékszer és eszközkészletünk régebbi eredetét igazolandó, itt volna az ideje a kő- és bronzkori rokonformák egybevetésének.

A III. periódusban a terület a Duna—Tisza közének hatása alatt áll s a vatyai csoport nyomja rá bélyegét a kultúrára. De ekkor érik a főváros területét az első lausitzi hatások is.

A IV. periódus gyér leletei az ősi thrák és a már a III. periódusban megjelent illység ellenséges érintkezésének bizonyítékai.

A nagyon változatos leletanyagban említett esontzablaszárok, hitelt érdemlően, az aeneolitikumig mennek vissza.

A korai-vaskor (lehetne első vaskornak is nevezni) kérdésének tárgyalásánál helyesen mutat rá a még mindig elterjedt hallstatti elnevezés hibás voltára. A lausitzi kultúra továbbélését látja benne helyenként.

Itt is — főleg az Alföldön — sok a tisztázni való kérdés. Ilyen magának a lausitzi kultúrának itteni megjelenése is, ami nagyon jellegzetes, temetőkből származó edényekkel is bizonyítható, de annyira területi összefüggés nélkül jelentkezik, hogy az utolsó szó kimondásához még sok kutatásra van szükség.

De ilyen a vaskornak a bronzkor utolsó szakaszától való szétválásztása is. Itt-ott kezd már kibontakozni a megoldás lehetősége, de határozott, korszakok szerinti szétválásztás itt még csaknem lehetetlen. Egy-egy magányosan feltűnt edény bíztat a reménnyel, de ez olyan távol jelentkezik azoktól a területektől, amelyeken a dunántúli hatás kimutatható (pld. a Bácskában), hogy azokkal való kapcsolatairól még nem beszélhetünk.

Ebben a fejezetben van szó az alföldi tumuluszok kérdéséről is, amelyeknek jó része — mint Tompa mondja — már a szkita időkben keletkezett.

Kétségtelen, hogy ilyenek is vannak (pld. Gyomán), de olyan kevés hiteles feltárásunk van még, hogy ezek a tumuluszok még nagy meglepetéseket tartogathatnak éppen a keletkezésük idejére nézve. E tekintetben éppen ezen a téren volna nagy szükségünk modern feltárásokra, amelyek sokszor fognak eredménytelenül végződni, mint azt a magunk tapasztalatából tudjuk. Pedig itt volna az ideje, hogy különösen a Tiszántúl tömegesen jelentkező

halmaink eredete végre tisztázva legyen.

Egyébként ennek a kornak a megrajzolása a könyv legjobban sikerült fejezete. Itt sikerült legjobban történetet írni s azt gazdag anyaggal is támogatni. Az aranyésszék kérdésének tárgyalása nagy figyelmet érdemel.

A kor bőséges tárgyalását azzal magyarázza Tompa, hogy „ebben az időben rakták le annak a városnak alapjait, amely ma a Kárpátmedence szívének szerepét tölti be“. Ettől a kortól kezdve nincs megszakítás a település történetében.

A késő-vaskor (második vaskor) jellemzése szintén igen jó. Ez a kor is tartogat még számunkra meglepetéseket. Grafitos edényei már is jelentkeztek a fővárostól távolos vidékeken (lásd e kötetben a hódmezővásárhelyi 1943. évi ásátásokról szóló összefoglalást) is. Ezeknek meghatározott kelta néptörzsekhez való kötése egyelőre még nem tekinthető befejezettnek.

Az elmöndöttak nem a könyv hiányait mutatják, hanem azt, hogy a könyv elolvasása mennyi hiányunkra vet fényt. Éppen azért nem is érintik a munka értékét, amely — mint éppen ezekből látszik — gondolatokat kelt a figyelmes olvasóban, különösen a saját kutatásai területén. Ezeknek a gondolatoknak a tisztázása a további kutatások során elengedhetetlenül szükséges.

A munka értékét talán azzal az egy mondatral lehetne legjobban kifejezni: Tompa ezzel a munkájával is nagy léppel vitte előre a magyar ősrégészeti kutatást. S ha a munka olvasása közben felmerült gondolatok is tisztáztnak, abban is lesz a munkának annyi érdeme, mint a továbbfejlesztésre alkalmas alapok lerakásában.

Dr. Banner János.

Annak a megállapításnak az igazsága, hogy Budapest területének jelentősége a Kárpátok övezte medence területén belül uralkodó politikai viszonyok függvénye, a történeti korokra érvényes igazán. A pénztörténeti és írott források alapján rekonstruált történeti kép a kultúráknak és a már nevükön nevezhető népeknek ugyanazt a hullámzását mutatja, mint aminőt a főváros őskori története tár elénk. Az őskor folyamán egyetlen egyszer sem került az egész medence ugyanannak a kultúrának a befolyása alá, hanem egy időben egyes területeket más-más kultúrák tartottak uralmuk alatt, ezért Budapestnek a magyar medence szempontjából központi helyzete nem érvényesülhetett. Mindig annak a kultúrának egyik lelőhelye csupán, amely ezt a területet birtokolta.

Ez a kép csak részben módosul, amikor Kr. e. 10—9. körül egész Dunántúl római megszállás alá kerül, de ugyanekkor a Duna—Tisza köze megmarad barbaricumnak. Óbuda, illetve Aquincum az ellenséges balparttal szemben fontos katonai támponttá épül, míg Pest, Kr. u. 92—114. óta, ennek a támpontnak megerősített előterepévé (Transaquincum) válik. Ettől kezdve tehát külön utakra tér a jobb- és balparti városrész története, s igen gyakran ellenséggként állanak egymással szemben.

A budai oldal művelődéstörténeti képének kialakításában az illyr fajtájú eraviseusoké a legjelentősebb szerep, akiket a Gellérthegy és Tabán területére a dák és kelta-bój hatalmak közti, pusztulásig menő küzdelem sodort, a Kr. e. 70—60. közti években. Ők az első határozott névvel jelölhető állandó telepések ezen a területen. A bój és dák uralom emlékei egyaránt jelentkeznek területünkön, ha még oly rövid lélekzetű is ez az uralom.

Az eraviscusok politikai története, letelepedésük ideje, az általuk megszállt terület kiterjedése, belső szervezetük, kultúrájuk latin színezete elsősorban pénztörténeti források alapján állapítható meg. Ezt a képet a településekre, vallásukra, temetkezési szokásaikra, kőfaragómesterségükre, bronz- és agyagművességükre vonatkozó régészeti adatok egészítik ki. Ez adatokból tevődik össze az eraviscusok parasztkultúrájának színes mozaikja, amelynek elemeit a régi kelta és az új római műveltség adták. A római uralom véglegessé válása ezen a területen a kialakulóban lévő Aquincum fejlődésének alapvető feltétele. A fejlődés állomásait is fokról-fokra követhetjük. Gátoló tényezője e fejlődésnek, hogy Aquincum a római limes egyik legfontosabb részének sarokbástyája csupán, de nem válhatott az egész magyar medence középpontjává. A római hatalom a körülmények szerencsétlen találkozása folytán a Duna-Tisza közének provincializálását már nem végezhetette el, s enélkül a medence egységesítése csak ábránd maradt.

Katonai szempontok emelik tehát a város jelentőségét. A megszállás első idejében lovascsapat kerül ide, amelynek Drusus alatt kótábort építenek, s valószínű, hogy a dunai flottának korán itt lehetett az állomása. Domitianus uralkodása alatt legiós tábort kap, Traianus idejében a jazig határőrvidéknek, Alsó Pannoniának fővárosa. Ennél nagyobb jelentőségre azután a római foglalás idején nem jutott. Egyike a legérdekesebb fejezeteknek az, amelyik a katonailag mind jelentősebbé váló Aquincum városodását és rómaiává válását rajzolja. Kr. u. 124-ben municipium, ugyanennek a századnak a végén colonia lett. Ez azután az utolsó rangemelés is. Részletekbe me-

nően foglalkozik Alföldi a városi szervezet kérdéseivel (tisztviselői és hivatalnoki kar, azok választása, városi és császári közigazgatás, a polgári jogok gyakorlásának a módja, a vagyonos osztály terhei, vallási és közjóléti egyesületek) és a város társadalmi összetételével. Ez utóbbira vonatkozóan megállapítható, hogy bár az alapréteget az őslakóknak tekinthető eraviscusok adják, a legiókkal a nyugati kelták és italikuszok kerülnek ide a legnagyobb számban. Azonban a felírt emlékek tanúsága szerint a rajnai germánok épüget eljutottak Aquincumba, mint a Balkán különböző thrák törzseiből származók, s nem hiányozhattak természetesen az erdélyi dákok sem. Rajtuk kívül görög, kisázsiai, szír, afrikai elemekkel is számolni kell.

Igen érdekesen és élvezetesen rajzolja Alföldi a fővárost tudatosan utánzó kisvárosi életet, amely utánzásnak a mennél igazibb rómaiság után való sóvárgás az igazi oka. Lehetővé tette ezt az a hatalmas szervező erő, amely mindenütt, ahová a legiók eljutottak, megteremtette a romanizáció kereteit és segítette azokat megfelelő tartalommal is kitölteni. E tényezőkön kívül Aquincum fejlődésére sorsdöntő hatással azok az útrendszerek voltak, amelyek révén legkorábban a gyarmatosító Itáliával, Kr. u. 100 körül a Rajna vidékkel került kapcsolatba. Különösen figyelmet érdemlő része e fejtegetéseknek az Aquincumtól keletre vezető, tehát a jazig földön keresztül vonuló utak kérdése. Alig lehet kérdéses, hogy ilyen út, illetve utak voltak, ezek az utak tették lehetővé a provinciák kisipari termékeinek oly nagy mértékű beáramlását a jazig földre, hogy azok e terület sírmellékleteinek igen jelentős részét képezhették. Ez utak kiinduló pontjai is feltételezettek, irányak-

ra vonatkozóan biztos régészeti adataink (kivéve a szegedi emlékeket) sem igen vannak. Az alföldi, elsősorban Duna—Tisza közén végzendő ilyen irányú kutatásoktól várhatjuk csupán a kérdés megnyugtató megoldását.

Aquincum története a Kr. u. III. század idején (legalább is a század első felében) a politikai emelkedés jegyében áll, ami azonban sajnos nem járt együtt az életszínvonal emelkedésével. A szakadatlan harcok miatt a pannoniai ezredek állomáshelyei a római birodalom politikai súlypontjai is egyúttal. Ennek bizonyos fokú anyagi felvirágzás lett az eredménye, de már a század vége felé sokat szenved Aquincum, s vele egész Pannonia. Ezen a tényen nem változtat az sem, hogy a pannon katonacsaládok új arisztokrata rétegéből emelkedett ki pl. a IV. század vége felé a kor egyik legértékesebb császára, Valentinianus. Evekre kiterjedő pontossággal követhetjük nyomon a katonai és polgári szervezet ezidőbeli alakulását, illetve hanyatlását. Amióta a limes jelentősége a provinciák védelme szempontjából szinte alig jöhetett számba, s a betört ellenséget a provinciák belsejében központosított seregtestekkel igyekeztek kiverni, Aquincumnak, mint a dunai limes egyik sarkpontjának megszűnt a jelentősége. Diocletianus, Constantinus, I. Valentinianus katonai és polgári reformjai Aquincum korábbi fontos szerepének teljesen véget vetettek. Jóllehet ez utóbbi éppen Aquincum területét és környékét igen megerősítette. A vallási élet zúr-zavara, a városi társadalom felbomlása, a gazdasági hanyatlás számos jele mutatnak a közelgő végre. Régészeti leletek (elpusztult, de fel nem épített köz- és magánépületek), írott emlékek csak halványan érzékeltek a végbement pusztulás mértékét, amely az V. század folyamán a teljes

eibarbárosodásig jutott.

A pesti oldal élete egészen más jellegű. Bizonyos, hogy nagyobb település Aquincum bástyájaként szereplő Transaquincum előterepén nem lehetett. Nem is ismerünk a város területéről nagyobb jelentőségű leletet ebből az időből. De bizonyos, hogy osztott a barbaricum életének minden megnyilatkozásában, ha nem is a város területe, de a távolabbi környéke. Ez életnek a hordozói a Kr. u. I. század második évtizedében, Róma hívására Déloroszországból beköltözött szarmata-jazigok.

Nagy hálaára kötelezte Alföldi András a szaktudományt, amikor erre a népre vonatkozó egykorú írott adatokat összegyűjtve állította össze először a rájuk vonatkozó tudnivalókat. Megtudjuk ezekből, hogy e nomád pásztorkodó nép nem volt egységes fajú, de többségében valószínűleg iráni. Erre mutatnak a fennmaradt nyelvi emlékek is. Bizonyosan az eddigi megfigyelések nem megnyugtató eredményei miatt nem tér ki a Kecskemét-ladánybenei agyagedény szarmata felíratára. Törzsi szervezkedésükről is elég bőséges adatok állanak rendelkezésre. Valószínű, hogy a kettős királyság intézménye náluk is megvolt. Társadalmi rétegződésüket illetően annyit állapíthatunk meg, hogy egy uralkodó és egy alávetett (rabszolga) réteg állnak igen gyakran egymással szemben. Lovasnép, s ez jellemzi haramodorukat is. Valószínű, hogy társadalmi tagozódottságuknak megfelelően az előkelők a nehéz páncélosok, akik a csaták súlyát viselik, a köznép a könnyű, csalogató lovastaktikát űzte. Fegyvereik a döfő lándzsa, a gyűrűs rövid és a kétélű hosszú nehéz kard. A leírások szerint a fegyverzet részei a lovas és lovat borító pikelypáncél is.

Feltűnő, hogy régészeti leleteinkben a szarmaták lovas voltára csak egy-két adatunk van (ezek sem hiteles feltárából valók). A rövid és hosszú kardok divatja, mint újabban tudjuk, kronológiailag nem egyszerre jelentkezik. A gyűrűs, rövid kardokat (Szil, Gáva, Kistóke) a Kr. u. I—II. a hosszú, két-élű pallosokat már a Kr. u. III—IV. századi szarmata hagyatékból ismerjük. Nyílnak és íjnak maradványait eddig nem ismerjük a régészeti leletekből. Nem sok bizonyítékát találtuk eddig a szomszédos quádokkal való együttműködésüknek sem. A csongrádi pajzsdudoron kívül, három fibula (Kiszombor B, Orcsháza, Kenderes) és talán egy Hódmezővásárhely-kishomoki edény szólnának a szoros érintkezés mellett. Ugyanígy csak szórványos hatásaiban mutatkozik a vandálokkal való érintkezés, s ez is inkább csak a III—IV. századokban (Jászalsószentgyörgy, Nyiregyháza—Lovaskaszárnya, Hortobágy—Poroshát, Szentés—Sárgapart).

Politikai történetük részleteiből kiderül, hogy politikai uralmuk a legnagyobb kiterjedés idején Felsőmagyarország jelentékeny részét magában foglalta (Kr. u. I. század?), s nyugati határuk a Morva folyónál volt. E feljegyzések igazolására mindenestre érdemes lenne ezen a területen a jazigokra vonatkozó régészeti leleteket felkutatni. A jazig politikai hatalom területi kiterjedése kérdéses volt a déli területeken. Ma már bizonyosnak látszik, hogy a Bánát nagyobb része már a legkorábbi időktől kezdve a kezükben volt.

Az a féktelen hareikédv, amellyel a Kr. u. I. század vége felé, s az azután következő időkben a szarmata-jazigok, s a velük szomszédos quádok minduntalan rátörnek Pannonia északi és keleti határterületeire mindig nehezebb-

ben elviselhető pusztításokat jelentett a limésmenti városokra, köztük Aquincumra is. És az is bizonyos, hogy ezek az ellenségeskedések tették lehetetlenné Sarmatia provincia megalapozását. Ezzel megszűnt a lehetősége is annak, hogy a kereskedelmi összeköttetések gyümölcsözővé váljanak. Nem lehetett számítani ilyen körülmények között arra, hogy a provinciális kultúra területéről, a kereskedők nyomába az összeköttetéseket biztosító telepések jöjjenek a barbaricumra és emeljék az itteni élet színvonalát.

Ezek a körülmények határozták meg nemcsak a balparti városrészt, hanem a távolabbi környék életét is. A politikai és katonai viszonyok állandó változása, s még inkább romlása miatt nem válhattak a limesmenti városok, köztük Aquincum is a provinciális életforma oly közvetítőivé, aminőre a barbaricum lakosságának szüksége lett volna. Aquincum sorsának tragédiája akkor kezd beteljesedni, amikor Kr. u. 270. táján Dácia elvész, s ezzel a keletről előtörő, elsősorban germán népek előtt az utolsó akadályok is elhárultak. A szarmata-jazigokkal együtt a quádok, vandálok, gótok, s végül a hunok meg-megújuló csapásai alatt összeomlik a pannoniai és moesia római védőrendszer. A hunok az itt talált és hódoltatott szarmata és germán törzsekkel addig ostromolták ezt a területet, amíg az V. század elején Valeria tartományt a birodalom végleg átengedte nekik.

E rendkívül mozgalmas idők meg-elevenítése, a lezajlott történeti események rögzítése a barbaricum területére vonatkozólag bizonyos keretet adnak, amelynek kitöltését a régiség-tudománynak az ide tartozó anyaggal foglalkozó része még nem vállalhatja. A régészeti anyagnak napról-napra való növekedése azonban lassan-lassan

azokat az adatokat is a kezünkbe adja, amelyek a véres harcok mögött lüktető mindennapi élet rekonstrukcióját is megengedik.

A V. század ismét fordulópontja a két városrész történetének. Ettől kezdve ismét ugyanazon keretek között folyik a két városrész élete. Mind soványabbak azonban azok az adatok, amelyek a római uralom végétől a népvándorlás korának egymást váltogató népein keresztül az itteni élet folyamatosságát a honfoglalás idejéig elvezetik. A pesti castellumon kívül, az óbudai raktárúcai cella trichora az egyedüli biztos adat, amelyre ilyen irányú következtetést építeni lehet. Ez utóbbi a jelentősebb, mert a klasszikus világ nagy reformáló és megőrző erejével, a kereszténységgel kapcsolja össze a főváros történetét.

Dr. Párducz Mihály.

*

A II. rész V—XI. fejezetei Aquincum város topografiájával, vallási életével, temetőivel és temetkezésével, a város helyorségének esapataival, a családi és társadalmi élettel, a művészetekkel és a gazdasági élet emlékeivel foglalkoznak. Mindezek azonban csak az egyes fejezetek főcímei, ezeken belül az emlékszerű maradványok és feliratos emlékek alapján a város életének jóformán minden megnyilvánulásával találkozunk. A fejezeteket kettő kivételével Nagy Lajos írta, munkatársai Nagy Tibor és Szilágyi János voltak. Előbbi a „Vallási élet Aquincumban“, utóbbi az „Aquincum helyorségei“ című fejezetet írta.

Aquincum négy évszázados történetének keresztmetszetét kapjuk ebben a részben. A város életének teljes képe bontakozik elénk, a régebbi kutatások kollécképpen felülbírált eredményei mellett a legújabb ásatások eredmé-

nyei is döntően beleszólnak a kép összeállításába. Általában ezeket a fejezeteket a részlettanulmányok alaposága jellemzi. Minden fejezet és minden szakasz a vonatkozó irodalom tökéletes ismeretét és egyúttal felhasználását mutatja; a kép tehát, mely azokból élénk tárul, teljes és tudományos szempontból korszerű. Az emlékek az írók kezében beszélő tanúbizonyságokká válnak, az oltárok, sírkövek, fogadalmi táblák, történeti emlékek feliratai csakúgy ontják a szerzők kezében érdekesebbnél érdekesebb adataikat. A könyveknek ezek a fejezetei leíró régészetünknek legszebb lapjai közé tartoznak és egyúttal pannóniai archaeológiánknak szintézisre való érettségét bizonyítják.

A topográfiában az újabb kutatások nagyjából megállapították a mai Óluda területén fekvő katonaváros határait, napfényre hozták néhány nagyszabású emléket; közülük különösen az 1941. évi ásatások jártak fényes eredménnyel, feltárván a hajógyári szigeten a legátus palotájának néhány remek helyiségét. A katonaváros remekül restaurált, ú. n. II. amphitheátrum viszont megmutatta a város déli határát. Előkerült a legio II. adintrix valetudinariuma is (kórház), melynek helyét 1938-ban az ásatások pontosan kijelölték. De egyúttal véglegesen eldöntötték a „canabae“ helyét, azaz megállapították a „veterani et cives Romani consistentes ad legionem II. adintricem“ települési helyét, mely nyugat felől épült össze a katonavárossal. Ezzel után végképp nyilvánvalóvá vált, hogy az aquincumi ásatások helyén, a múzeum környékén előkerült épületelemek a szintén fallal körülvett polgárváros maradványai, mely a katonavárostól északra több mint másfél kilométerre feküdt; ennyi, sőt ennél nagyobb távolságot egy-

egy város katonai és polgári része között másutt is találunk (nálunk pl. Brigetióban). Nagyjából megállapíthatták az Aquincumból kivezető utak helyzetét is, ami viszont a város kapuinak elhelyezését tette lehetővé és így fontos lépést jelentett a város térrajzának végleges felépítésében. Elmondhatjuk, hogy e téren az okszerű és bizonyító erejű ásatások sok új adatot hoztak és még több régít megerősítettek.

A „Vallási élet Aquincumban“ című fejezetben Nagy Tibor három részre osztva mutatja be az aquincumi vallási élet emlékeit, külön méltatva és jellemezve a benszülöttek vallását, a római birodalmi istenek kultuszát és végül a keleti kultuszok és misztériumvallások emlékeit. A benszülöttek vallásának középpontjában szerinte is, akár a kérdés előbbi feldolgozójának, Brelichnek véleménye szerint is, a Silvanus-kultusz állott. Mindenesetre ennek az istenségnek meglévő emlékei teljesen római, illetőleg itáliai formát mutatnak, és az ősi, esetleg eredeti pannoniai Silvanus-jelleg teljesen beleolvadt és feloldódott az itáliai Silvanus-tiszteletbe és képtípusba. A második részben a római istenek felsorolását, isteni lényük taglalását és emlékeik pontos felsorolását kapjuk, de egyúttal a hívők és istenek viszonyáról, a templomokról, a collegiumokról, a papságról és az ünnepekről is elmond Nagy Tibor minden adatot. A keleti vallások emlékeinek felsorolásában is hasonlóan pontos. Ez a fejezet nagy és kimerítő adattömege miatt érdemel dicséretet, nyelve azonban a sok latin terminus technicus miatt igen nehézkes.

A „temetők és temetkezés“ fejezetben Nagy Lajos ismerteti előttünk Aquincum legfontosabb temetőit, közöttük az Arany-árok mellett, hol a legjobban

lehetett megfigyelni az Aquincumban a Kr. u. I–II. században divatozó temetkezés ritusait, és egyúttal az egyes, fakoporsókba zárt temetkezések mellett, égetés után összegyűjtött hamvakat tartalmazó urnákat és egész nagy családi sírkerteket találtak, több, különböző időből származó sírral. Külön tárgyalja a sírok fölött emelt sírépítményeket és háromnak rajzos helyreállítását is megkísérli.

„Aquincum megszálló csapatairól“ Szilágyi János ad részletes beszámolót. Amíg a városnak csaknem végig egy légió, a legio II. adiutrix volt az igazi helyőrsége, addig a hosszabb-rövidebb ideig itt állomásozó gyalogos és lovas segédesapatok (cohorsok és alak) igen nagy számban hagyták hátra itteni tartózkodásuk „bélyegeit“. Szilágyi János nagy érdeme, hogy egyetlen bélyeges téglát sem hagyott figyelmen kívül, hogy a csapatok lajstromát teljesen hitelesen és kimerítően sorolhassa föl. De ezenfelül megismerteti az olvasót ezeknek a csapatoknak a teljes szervezetével, szolgálatával, a tiszti és altiszti grádusokkal, a katonáknak fizetett zsold összegével; írásából valóban a katonai garnizón teljes élete tárul elénk minden vonatkozásában.

A „családi és társadalmi élet“ című fejezetben ismét Nagy Lajos a vezető. A síremlékek feliratai alapján egy három oldalas szakaszban igen éles és jellemző összefoglalást nyerünk az aquincumi élet családi vonatkozásairól, a társadalmi osztályok kialakulásáról és a törvényes házasságból és a concubinátusból származó gyermekek helyzetéről.

A közegészségügy tárgyalásánál viszont megismerkedünk Korbuly György „Aquincum orvosi emlékei“ e. műve alapján, aki ezt a kérdést annak idején behatóan feldolgozta, az Aquincumban működött orvosokkal; bőven tárgyalja

továbbá Nagy, Aquineumnak mint gyógyhelynek a kérdését, és azután pontos felsorolását és ismertetését kapjuk mindazoknak a fürdőknek, amelyeket eddig az ásó akár az aquineumi katoná-, akár a polgár-városban feltárt, valamint az aqueductus irányáról és szerepéről.

A „népművelés“ című rész azokat az emlékeket mutatja be, talán kissé félrevezető cím alatt, amelyek a tanításra és iskoláztatásra vonatkoznak. Meg kell említenünk, hogy a paedagógus gagátból készült szobrocskája aligha készült helyben, így tehát egyszerűen disztárgyaeska, nipp is lehetett.

Az „irodalom“ című részben igen érdekes egy helyi sírversgyártó műhelynek a felfedezése, melynek egyik főműve, a daru-uteai szarkofág sírverse feltűnik erősen epikureista szellemével. Nagy Lajosnak nagy érdeme, hogy ennek az epitáfiumgyártó költői műhelynek létezésére reámutat. Révay József azóta felismerte, hogy az említett daru-uteai sírvers kezdőbetűi a költőnek nevét is rejtik: „.....LUPUS FELICIT“.

A „zene és színházról“ szóló részben az aquineumi múzeum feltett kincésének, az orgonának történetéről és felépítéséről értesülünk, a színházat pedig aligha nélkülözhetette ez a nagy provincia-főváros; Nagy Lajos reménykedik megtalálásában.

Az eddigi részint szociális, részint művészeti jellegű fejtegetések után Aquineum tűzoltóságát mutatja be nekünk a könyv. A tűzvédelemről a „collegium fabrum et centonarium“ gondoskodott, a polgár városban állott lak-tanyáját nemrégén ásták ki. Végül e fejezet utolsó része az amphitheátrumokat ismerteti. A polgár városit behatóbban, az új katonavárosit csak felületesen. Nyilván nem akart a készülő,

nagyobb ismertetés elő vágni bővebb leírással a szerző.

A X. fejezet a „művészetek“-et foglalja össze, és benne a képzőművészetek emlékeit tárgyalja igen terjedelmesen Nagy Lajos. Az első részben az építészet emlékeiről beszél; mint mondja: „külön fogunk szólni a templomokról, középületekről, villákról és magánházakról“. A templomokról igen behatóan emlékezik meg, elsősorban Aquineum két legérdekesebb templomépítkezését, az óbudai gázgyár telkén talált kerek templomot, valamint a lóhere-formájú cella trichorá-nak nevezett ókeresztyén templomot tárgyalja és méltatja igen részletesen. Mindkét épület típus eredetét is ismerteti. Azután az óbudai római villákat mutatja be. A magánházak azonban a bevezetés ellenére sem kapnak helyet ebben a fejezetben, pedig azoknak építésmódja erősen ennek a körébe tartozott volna. Ugyancsak nélkülözzük itt az építészeti maradványok stílusára annyira jellemző oszlopfők, faragványok bemutatását és jellemzését. Ezeknek tárgyalása ehhez a fejezethez szervesen kapcsolódik és hiányuk egyúttal e rész érzékeny hiányossága is. A fallfestésnek, a stukkódíszítésnek és a mozaikkészítésnek emlékeit a szerző évtizedes tanulmányai alapján tökéletesen dolgozza föl s állítja elének. A szobrászatot tárgyaló részben a pontosan Aquineumra lokalizálható szobrászati emlékeket igyekszik előbb különválasztani azoktól, amelyeknek keletkezési helyét nem lehet és nem szabad e városban keresni. Ez a különválasztás nagyjából sikerültnek mondható, de a 601. lapon felsorolt mitológiai tárgyú szarkofágtöredékeket és domborműveket aligha lehet másnak, mint egy Aquineumban dolgozó műhelynek tulajdonítani. Ezek az emlékek stílussajátosságaiknál fogva összefüggő csoportot alkotnak és műhelyüket sze-

rintünk csakis Aquincumban kereshetjük. A továbbiakban az aquincumi szobrásziskola termékeinek inkább tipológiai felsorolását és méltatását kapjuk; a szobrásziskola stílussajátságainak felderítésére a szerző nem fordít több gondot. Pedig, az általa összeállított emlékeken olyan sajátos pannoniai stílusvonások ismerhetők föl, melyek ennek a tartománynak szobrászati emlékeit érezhetően és érzékelhetően elválasztják a környező provinciák szobrászatától. Ezek a helyi sajátosságok a legélesebben az aquincumi múzeum mészkő-bikaszobrán és az új mithraeum töredékekben előkerült nagy Mithras-kegyszobrán ismerhetők föl. Hogy mik ezek a sajátosságok, azokra lesz alkalmam rövid időn belül másutt még visszatérni.

A „fémművesség“ című részben elég részletes összegezést kapjuk az Aquincumban előkerült bronz, ólom és egyéb fémről készült tárgyakkal, szobrocskáknak. Közülök többet lehet helyi műhelyek alkotásainak tartani, de igen sok az import-áru, melyek délről, nyugatról és keletről kerülhettek hozzánk. E részben is inkább a leletek pontos összegezése dicsérendő. Az „iparműves-cég“ címszó alatt főleg az elefántesontfaragás két emlékével, valamint az ötvösség emlékeivel foglalkozik. Ezeknél egyelőre helyi műhelyről aligha beszélhetünk, mert az emlékek nem adnak módot ilyenek pontosabb kimutatására. Rendkívül értékes ennek a fejezetnek az „agyagművesség“-ről szóló része. Itt rendkívül otthonossággal mozog a szerző és nagy tudással választja szét az egyes nagyobb fazekasműhelyekhez tartozó emlékmagyagot. A katonavárosban két nagy műhelyről, míg a polgárvárosban négyről tudunk, közöttük a legnagyobb és legjelentékenyebb a gázgyár helyén talált fazekas-telep volt; itt működött Pacatus, a leg-

kiválóbb aquincumi fazekasok egyike, akinek művészetét e gyár öntőminta és készanyaga mellett Eszéken előkerült művei alapján ismerhettük meg. Nyilván e gyárnak ott is raktára, vagy fiókja működhetett. A több nagy égetőkemencével, a minták százaival bíró gyár a markomann háborúk idejében semmisült meg, legalább is 200-on túl már nem találkozunk gyártmányaival. Ez a fejezet egyike a legszebbeknek és legtanulságosabbaknak, mellyel a könyvben találkozunk.

A XI. fejezet a gazdasági életet tárja elénk. Az „ipar, kereskedelem“ című részben mindazokat az ipari ágakat és kereskedelmi foglalkozásokat felemlítve találjuk, amelyekre, akár az emlékek, akár a feliratok révén derült fény. A fa- és vasipar, a szövetségártás és cipészipar kétségkívül virágzó szakmák lehettek, nemkülönben sok emlék utal arra, hogy a kelta őslakosság kitűnő fuvaros és postás is volt a római uralom alatt. A „vám“-részben Aquincumnak, mint vámállomásnak szerepével foglalkozik a szerző, és itt szól a híres kútbélésül felhasznált fahordók dongájába égetett feliratról, mely a II. segédlegió kórháza számára szállított bort (?) vámmentesnek nyilvánítja. A katonai hatóságok Pannoniában és másutt is megkülönböztetett elbánásban részesülhettek a csapattestek számára szállított áru vám-elbírálásánál. Ennek a vámforgalomnak a nagyságát jellemzik a Commodus uralma alatt épült vámállomások burgusainak feliratos emlékei, melyek közül kettő éppen Aquincum körzetéből került elő. Ezután igen tanulságos cikkekben foglalja össze Nagy Lajos az olvasó számára Pannóniának kereskedelmi és ipari kapcsolatait Itáliával, Nyugat-Európával, a Kelettel, Egyiptommal és Szíriával. (Megemlítem, hogy a tartalommutatóban a két első

tévesen van felcserélve egymással.) Ezek a rövidre fogott beszámolók tökéletes képet nyújtanak Pannóniának a birodalom egyéb részeivel fennálló kereskedelmi és gazdasági kapcsolatairól, egyúttal bevilágítanak a római császárkor kereskedelmi és gazdasági történelmének még sokban felderítetlen részleteibe. Belőlük kitűnik, hogy Pannónia katonai jelentőségéhez képest nagy kereskedelmi fontossággal is bírt, először mint összekötő vonal Dél és Észak, Kelet és Nyugat között, másfelől mint jómódú termelő és felvevő provincia egyként fontos importáló és exportáló terület volt.

Ez a rövid tartalmi kivonat, a leglényegesebb részeknek ez a tömör hangsúlyozása is megerősíti azt a véleményünket, hogy provinciális római archaeológiánknak ez a kitűnő szintézise régóta érzett hiányt szüntetett meg régészetünkben. Emeli a munka értékét, hogy ellenére annak, hogy egyes fejezeteit különböző szerzők írták, részletekben alig mutatkozik ellentét egy kérdésben a szerzők között. Inkább azért, hogy — amiben nem kételkedünk — a hamarosan megjelenő 2. kiadásban ezek kiküszöbölhetők legyenek, néhány ilyen szembeűnő ellentétet feljegyzünk itt. A 376. lapon olvassuk: „Legnevezetesebb egy sokszögű kelta stílusú templom, körülfutó kerítésével, melynek korát az építészet fejezetben a III. század első felében állapítottuk meg.“ Viszont a 393. lapon ezt találjuk: „Ez a szentély még az I. században épülhetett és Marcus Aurelius alatti germán-szarmata háborúk idején juszult el.“ Nagy Lajos a Balaton melletti Fénékpusztát állandóan Mogentianae-nak mondja, viszont a „Pannonia a II. században“ című térképen (a 680. lap után) Mogentianae az Aquincum—Savaria-i útvonalon a Balatontól északra (Tuskevár?) fekszik. Tudjuk, hogy éppen ennek a

municipiumnak az elhelyezése kétséges, de azért ezt a nyilvánvaló ellentétet a térképhez csatolt jegyzetben fel kellett volna oldani. A 605. lapon említett földgömbön lebegő Victoriák helyett helyesebb lett volna a világmindenséget ábrázoló gömböt írni. (Németül: Weltkugel.) A 476. lapon a csavart vonalas barokk díszítésről az áll, hogy: „csak Pannoniában, Noricumban otthonos s egy-két példányban Viminaciumból ismeretes.“ Schober: „Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien“ című művében rámutat, hogy ez a díszítés több példányban Felső-Itália északi határán is előfordul (231. lap). Észak-Itáliában magam is több helyen láttam.

Igazítsunk helyre néhány szembeűnőbb sajtóhibát is; a 464. lapon „is classe“ helyett „in classe“, a 475. lapon „szomódi“ helyett „szomori“, a XCIV. tábla 5. képének felírásában „maenard“ helyett „maenas“, a 662. lapon „tripos“ helyett „tripus“ a helyes. A 440. lap 67. számú jegyzeténél: „lásd alább ....l....j,“ mind a lapszám, mind a jegyzetszám hiányzik.

Az illusztrációkat nagy gonddal és szokatlan bőséggel válogatták össze a munkához. Nagyjából igen szépen vannak nyomva és a táblák általában jól vannak összeállítva. Arra azonban ügyelni kell egy ilyen fontos műnél, hogy a táblákon szereplő összeállítás arányaiban is megfelelően valamennyire az ábrázolt tárgyak valóságos arányainak. A XCII. táblán szereplő 5. számú „női álló szobor maradványa“ a valóságban kb. kétszer olyan magas, mint a mellette szereplő domborművek, ez pedig a képekből nem tűnik ki. A 474. lapon a LXIX. t. 2. képről azt olvassuk, hogy az „jobb kezében kancsót tartó áldozó fiút“ ábrázol, holott az kezében kancsót tartó nőt ábrázol. Az emlékeknek t. i. nem azt az oldalát repro-

dukáltak, amelyre hivatkozás van a szövegben. Feltűnő végül a műben, hogy a szövegben hivatkozott tábla- és képszámok több ízben nem egyeznek meg a valóságos tábla- és képszámokkal. Egy esetben, a 775. lapon a táblaszám egészen elmaradt a zárójelből. Nem akarunk itt teljességre törekedni, csak néhány kirívó hibára hívjuk fel a figyelmet, amelyeket a 2. kiadás alkalmával feltétlenül meg kell szüntetni. Így a 336. lapon említett Priamos—Hektor—Achilles dombormű képét nem a hivatkozott XCIII. t. 3. képen, hanem a LXXII. t. 2. képen találjuk, a 704. lapon hivatkozott sisak képe nem a CXXIII., hanem a CXXVIII. táblán van. De ezenfelül sokszor fordul elő, hogy a tárgyat a megjelölt táblán, de más számmal jelölt képen találjuk.

Mind ezek a hibák azonban nem vonnak le semmit az ismertetett II. rész nagy értékéből. Régészeti irodalmunk általa rendkívül fontos művel gazdagodott, mely hivatott arra, hogy kiegészítve és meggazdagítva egész Pannónia emlékanyagával, ennek az egész tartománynak műveltségi, művészeti, társadalmi, katonai állapotáról, gazdasági viszonyairól és kereskedelmi kapcsolatairól rövidesen irándó nagy munka biztos alapjául szolgáljon.

Dr. Oroszlán Zoltán.

*

Az eddig elmondottak után nem meglepő az a megállapítás, hogy a főváros történetét a népvándorlás korában is azok a tényezők irányítják, amelyek eddig is elhatározó befolyást gyakoroltak az életére. Azaz a hely jelentőségét a nagy kereskedelmi utakkal való kapcsolata és a medencében uralkodó politikai viszonyok határozzák meg. Az őskortól kezdve nyomon követhetők azok a Ny-K és É-D irányú közlekedési vonalak, amelyek részben

a mai Budapest területén haladtak át, részben pedig az itt áthaladó utakba kapcsolódtak.

A hun uralom ideje alatt a nyugatra irányuló fő karavánutaknál jelentősebbnek látszik az ugyancsak hun védnökség alatt a Bizáncból az Északi tenger partvidékére irányuló kereskedelem. 568-ban, illetve közvetlenül ezt követően szállják meg a vidéket az avarok. A hun és avar uralom közti időre esik a katonai amphitheatrum déli főkapujánál előkerült longobárd aranylelet, amely egyedül tanúskodik amellett, hogy Pest területén a gótokon kívül a longobárdok is megfordultak.

Az avar időket illetően megállapítja a szerző, hogy a bajáni avar birodalom kereskedelme fedi a hun mintát, de a Ny-K-i kereskedelem nem közelíti meg a hunkori méreteket. Ennek az az oka, hogy amíg Attila hatalma a Rajnától a Dunáig ért, addig most kelet felé a kazár, dél felé pedig a bolgár állam megalakulásával lezárulnak az utak. De a pesti rév jelentősége így is megmaradt, amit ez oldal sűrű avar települése is mutat; 13 lelőhelyet ismerünk e területről, közöttük nagy sírszámú temetők is vannak.

Az avar birodalom bukása után a bolgár államszervezet igyekszik a közlekedési útvonalak mentén a rendet megőrizni. A honfoglaló magyarság tehát itt forgalmas révet, élénk kereskedelmet talált, amit igyekezett azután tovább fejleszteni. Ez sikerült is, amennyiben a dél-északi út mellett nagyobb jelentőségűvé vált a vereckei szoroson át vezető kievi út. Szent István halála után elveszti azonban jelentőségét s ez a magyarázata annak, hogy az oklevelekkel dolgozó kutatóink erre az útra már nem kapnak adatokat.

A munka másik részét azok az érdekes utalások teszik, amelyekben az

avar és magyar település formáira, temetkezési szokásokra és a mindennapi életre történnek megállapítások.

Régészeti megfigyelésekre támaszkodik a szerző ama megállapítása, hogy az avar törzsfőt egyedül, a fejedelmi családot együtt temetik. Az ország területén másutt tett megfigyelésken kívül ezt igazolják a csepeli, pesti révek közelében talált avar törzsfők sírjai is. Ami az avarság települését illeti, úgy látszik, hogy a fejedelmet adó törzs a középén, körülötte gyűrű alakban a többi avar törzs, legkívül pedig a szláv lakosság települnek le. Ez elhelyezkedést részben a fő kereskedelmi pontok (elsősorban Pest) kézben tartása, részben pedig védelmi szempontok indokolják. Ha a település formáját részleteiben is vizsgáljuk, a nagy sírszámú temetők azt gyaníttatják, hogy az avarság számára a téli szállások voltak a települések középpontjai, s a 2–3 napi járóföldre lévő nyári szállások halottait is ide hozták. Valószínű, hogy ilyen faluként is tekinthető téli szállásokon folytatták mesterségüket a nyergesek, íjgyártók, kovácsok, vargák, fazekasok stb.

A szentendrei és csepeli sírokból hiányoztak az övek, s ezzel kapcsolatosan a felővezés fejedelmavató jelenlétére mutat rá a szerző, s talán ezzel magyarázható e szimbólumszerű tárgynak a fejedelmi sírokból való hiánya. Másik érdekes megállapítása az edénymellékletekkel kapcsolatos. E szerint az avar sírokból oly nagy számmal előkerült durva edényeket talán az eltemetett hozzátartozói készítették több-kevesebb ügyességgel, éppen a sírbatétel céljaira. Ezt a megállapítást egy másik steppe-népnek, a szarmata-jazignak sírjaiban tett megfigyelések nem támogatják. A sírok durva edényei ugyanis a szarmatakori telepeken, a mindennapi használatra

szánt tárgyak között is előfordulnak.¹

A honfoglaló magyarság települése, jóllehet fő vonalaiban (Pest környékén 15 lelőhely) az avar minta után igazodik, részleteiben annál jobban eltér attól. A fejedelmi törzs itt is elsősorban a központi területekre tette rá a kezét, s e körül telepedtek le a többi törzsek. De egészen más kép tárul elénk a honfoglalók temetőinek vizsgálatakor. Nagy sírszámú temetők csak a királyság korában kezdődnek, amikor az új vallás felvétele a templomok körül állandó jellegű falutelepülések létrejöttét lehetővé tette. A megelőző időkben 30–50 síros temetők mellett, az egyes sírok szerepelnek leggyakrabban. Ez csak a tanya települések mai formájával hozható kapcsolatba, amelyek oklevelekben már 1590-ben szerepelnek, de már 1400 körül feltételezhetők. A sírszámokból levonható következtetések tehát ezt a települési formát a foglalás első idejéig visszaviszik. A nagyobb temetők a téli szállást, az egyes sírok pedig a tanyatelepüléseket jelentik. Kár, hogy ezidőszerint egyetlen ilyen tanya-települést sem sikerült még feltárni.

E megfigyelésekkel kapcsolatosak a magyarság „félnomád” életmódjáról elmondottak. Ezek szerint felügyelet mellett folyó földművelő kultúrán kívül az állattenyésztés a honfoglaló magyarság főfoglalkozása, de a földművelést szolgálókkal végeztetik.

Látnivaló az elmondottakból is, hogy amiket a szerző Budapestre, illetve a város környékére vonatkoztatva a régészeti adatokból megállapít, általános érvényű eredmények, amelyeket az ország más területein előkerült leletekre támaszkodva mondhatott csak ki. Ha egyes megállapításainak teljes igazolását újabb, főként hitelesebb lelet-

¹ Dolgozatok, 1941. 188–189. l.

anyagától várja a szerző és várjuk mi is, mégis meg kell állapítani, hogy a szintetikus feldolgozások számára több új szempontot tudott az érdeklődők számára előtérbe állítani.

* *Párducz Mihály.*

Jászsági Könyvtár. Szerkeszti: **Komáromy József.** I. kt. 1937. 95 l., II. kt. 1939. 63 l., III. kt. 1943. 320 l.

Ebben a mindig izléses kiállítású vállalatban eddig három kötet látott napvilágot. Három olyan kötet, amelynek mindegyike mintaszerű példája annak, hogy kell egy semmiféle támogatásban, sőt megértésben sem részesülő vidéki múzeumban Heimatsforschungot végezni. Vagy talán inkább azt mutatja, mit tud alkotni egy olyan ember, aki soha sem volt hivatalos kapcsolatban a múzeummal, de annak sorsa — már gyermekkorától kezdve — jobban a szívében fekszik, mintha fizetett alkalmazottja lenne.

Komáromy Józsefnek ez a komoly érdeklődése nem új keletű. Már kisdíák korában ott állott e sorok írója mellett, amikor 1913-ban — éppen most harminc esztendeje — újra rendezte és új alapokra fektette az akkor már negyven éves Jászmúzeumot. Ez az érdeklődés azóta egyre nőtt s 1937-ben, az első kötet megjelenésekor, a nagy nyilvánosság elé kívánczolt olyan anyagi áldozatok árán, amelyek gazdagabb embertől is elismerésre méltók volnának.

Ennek a vállalkozásnak nem csak szerkesztője és szellemi irányítója Komáromy József, de kiadója is s minthogy a tudományos vállalkozások ritkán jelentenek jövedelmet, valóban komoly áldozatról lehet beszélni. Ezért is megérdemli, hogy most, amikor az újabb kötet megjelenésével bebizonyította, hogy nem efemerértékű vállalko-

zásról, nem a jól ismert szalmalángról van szó, hanem olyan kezdeményezésről, amely életrevaló és hasznos, szemlét tartunk az eddigi kötetek felett is.

Az I. kötet *A Jászmúzeum évkönyve 1937.* címet viseli. *Réz Kálmán:* a Jászmúzeum történetét (1—8) és a múzeum szépművészeti osztályának jelesebb darabjait ismerteti (9—15). *Blénassy János:* a Lehel-kürt ismertetését és irodalmát (16—34) adja. *Németh Ferenc:* a jászok privilégiumokról értekezik, érdekesen világítva meg ennek a különös jogrendszernek fejlődését s ma is érvényben lévő statutumait (38—54). *Prückler József:* a négyszállási gyűrűlelet leletkörülményeit (55—59) ismerteti. *Komáromy József:* a jászberényi Nagyboldogasszony főtemplom 1805-ig terjedő építéstörténetének gazdag adatait közli s egészen új megvilágításba helyezi ennek a szépirodalomból is ismert templomnak keletkezését (60—74). Ugyancsak ő ad hírt, három beszolgáltatott leletről. Az első a jászberényi Zagyva-parton felfedezett kőkori és bronzkori nyomokról (75—81), a másik a Jászberény-belsőszőlői rémaikori temetőről (82—85), a harmadik a Jászberény-négyszállási középkori temetőről (86—88) szól s pontos helyszíni felvételeivel kitűnően használható adatokat nyújt a terület településéről. A kisebb közlemények közt (89—94) *Réz Kálmán:* a múzeum levéltári anyagából mutat be néhány darabot, *Komáromy József:* a múzeum ex-librisgyűjteményét, *Szemes Gábor:* a jászberényi református egyház emlékeit ismerteti, *Fecske Pál* pedig a Pázsom-dombon talált középkori templom tövében előkerült népvándorláskori emlékekről emlékezik meg.

E változatos tartalmú kötet után 1939-ben *Adatok Jászberény múltjából* címen jelent meg a II. kötet. Ebben, szűkebb értelemben vett múzeumi vo-

natkozású dolog nincs. Ebben adta közre Komáromy József hét helytörténeti értekezését. Van köztük régészeti és művészettörténeti vonatkozású közlemény is. Ezek: a Pollák Mihály jászberényi városház tervéről és a városháza építéstörténetéről szóló (1—17), a Négyszállás legrégebb települési helyével foglalkozó (23—28), a Nagyboldogasszony templomról újabb adatokat szolgáltatató építéstörténeti (35—45) és a főtemplom negy mellékház képeinek festőjével foglalkozó (46—47) közlemények. Valamennyi új adatokkal gazdagítja a Jászság történetét, s valamennyi gazdag képanyaggal jelent meg.

A III. kötet ismét *A Jászberényi Jászmuzeum Évkönyve 1938—1943* címen jelent meg.

Tervezete nagyjából az I. kötetével egyező, de sokkal tartalmasabb. Nemcsak a jászberényi érdekes szerzők jutnak benne szóhoz, hanem sokan mások, akiknek van a Jászságról mondani valójuk.

Réz Kálmán: a múzeum, tudományos szempontból nem túlságosan mozgalmas, öt évének történetéről számol be (13—18), *Blénessy János:* a múzeum történetére vonatkozó adatokat közöl a városi levéltárból 1873—1901-ig (19—22), *Banner János:* a múzeumnak a mészhomok-téglagyárból származó bádeni edényeit ismerteti (23—33), *Gallus Sándor:* a Nemzeti Múzeumnak a jászdózsaj Kápolna-halomban és környékén végzett próbaásatásairól számol be (34—40), *Nemeskéri János:* az ugyanott feltárt késő-árpádkori koponyák és ceontmaradványok embertani vizsgálatának előzetes eredményeiről szól (40—44), *Bottyán Árpád:* a Jászság és környékének szkítakori leleteiről ad előszörben összefoglalást (45—48), míg *Bottyán Olga:* a nagyterjedésű tápiószélei szkítakori temető embertani vizsgálatának eredményeit mutatja be (49

—50). *Párducz Mihály* egyik közleménye a múzeum szarmatakori kerámiájával foglalkozik (51—57), a másik a Jászberény-cesgelaposi lelettel (58—63), *Fettich Nándor:* a Jászberény-szentimrei avar sírleletről értekezik (63—70). *Komáromy József* a szolnoki vár történetéhez szolgáltat nagyértékű adatokat, amelyek egész az őskorig visszanyúlnak (71—112) és újabb leletekről számol be (113—126), amelyek közt kétségtelenül legérdekesebb a másodlagos helyéről, Jászberény—Csikos—Tetemháton előkerült római feliratos kő, amelynek méltatásánál *Finály Gábor*t is megszólaltatja. *Prückler József:* újabb XIII—XIV. századi leleteket mutat be Négyszállásról. Nagyon érdekesek *Komáromy József* közleményei a régi Jászberény látképes ábrázolásairól (133—145) és a két céhemlékről, valamint a jászberényi XV—XIX. századi építkezésekről. *Prückler József,* *Komáromy József,* *Borbély Andor,* *Banner János,* *Blénessy János,* *Németh Ferenc* és *Fecske Pál* történelmi, néprajzi és szociográfiai közleményein kívül, a múzeum anyagából *Foltiny István* a Lehel-huszárok zászlójának történetét (283—288), *Réz Kálmán* két cikke: a jász-kúnok privilégialis vasládáját (288—292) és Lendvay Márton költő és színész díszesizmáját (293—301) mutatja be.

Az általános érdeklődésre számot tartó közleményekhez német, illetőleg francia nyelvű kivonat van mellékelve.

Ha nem is méltatjuk az egyes közleményeket, pusztán felsorolásuk is meggyőzhet arról, hogy ez a 320 oldalas kötet, jelentős gazdagodását jelenti szakirodalmunknak és mindenkinek jó lélekkel ajánljuk figyelmébe, már csak azért is, mert ezzel, a bizonyára hasonlóan értékes IV. kötet megjelenését is elősegíthetjük. Az ilyen „provinciális” vállalkozás valóban megérdemli a

támogatást. Csak sajnálni lehet, hogy a szerkesztőnek nincs hivatalos kapcsolata a jászberényi és a többi szolnokmegyei múzeumokkal.

Dr. Banner János.

Bónis Éva, A császárkori edényművesség termékei Pannoniában I. Dissertationes Pannonicae, Ser. II. No. 20. Budapest, 1942. 268 lap, 1 térkép, 42 képes tábla. Ára 50 P.

Három kötetre tervezett sorozat első részeként fekszik előttünk Bónis Évának a fent jelzett dolgozata. A Kr. u. I. század idejére datálható az anyag nagyobb része, a II. századra csak akkor, ha a felhasznált temető sírjai a II. századba is átnyúltak. A felhasznált lelőhelyeket számbavéve kiderül, hogy a laibachi, pettani, stenjevaci, Keszthely—újmajori temetők sírjai adták az osztályozás alapjául szolgáló anyagot, de történik hivatkozás a fejérmegyei és a noricum határszéli halomsírokra, egy-két korai szőnyi, a petronelli Burgfeld-féle temető sírjaira, a cilli és a leibnitzerfeldi leletekre.

A feldolgozás során húsz edénytípus kronológiai helyzetét, és ahol erre mód van, a kialakulás helyét és idejét ismerjük meg. A felosztást, illetve az egyes formák elnevezését majd minden esetben a formákra vonatkozó részletesebb ismertetés is kíséri. Ezt csak helyeselni lehet, mert a nomenklaturának önkényes használata ezen a téren olyan zürzavart teremtett, hogy egy-egy elnevezés mögött nem mindig gondol az olvasó arra a formára, amelynek megjelölésére azt a szerző használta. Mivel kialakult és mindenki által elfogadott nomenklaturánk ebben a vonatkozásban sincs, a formák elnevezését tudomásul vesszük, s csupán az első fejezet élén szereplő „urnák” elnevezés ellen emelnénk kifogást. Ez az elneve-

zés az eddigi használatban inkább az edény tartalmát és nem az edény formáját jelentette. A fazekasmesterség terminus technikájában az urna szó nem szerepel olyan vonatkozásban, mint bögre, kancsó, tál stb., tehát formát jelölve. Jóllehet általában fazékformájú edényre gondolunk az urna szó kapcsán, mégis előfordul, hogy a hamvak tálba vannak elhelyezve (pl. a szkítakori temetőkben), tehát a tál az urna. Világos, hogy az urna kifejezés a forma szempontjából nem vonatkozhatik a fazekakra és a tálakra is. A szerző sajnos kitaposott ösvényen indult, amikor ezt az elnevezést ilyen értelemben helyezte a fejezet élére, s ezért nemcsak ő, hanem az ismertetőt is beleértve a szakirodalmat korábban művelők a felelősek. Mindenesetre elérkezett az ideje annak, hogy Rómer Flóris kezdeményezését a hozzáértők folytassák és befejezzék.¹

A provinciák szempontjából alapvető jelentőségű feldolgozás eredményei érdekesek, ha a barbaricum, közelebbről a Duna—Tisza közének és Tiszántúlnak e korbéli viszonyait állítjuk velük szembe. Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy a szarmatakor I. periódusába sorozott, provinciális eredetűnek mondott edénytípusok egy jelentékeny része valóban megtalálható Pannoniában és Noricumban, s mind a két területen kb. ugyanabba az időbe tartoznak. Ez a megfigyelés megerősíti a szóbanforgó típusok kronológiai helyzetére tett megállapításokat, mert mindkét területen más jellegű kísérő leletek adták ugyanazt a használati időt. Hogy néhány ilyen példát említsünk, utalunk az ugyanahhoz a típushoz tartozó pettani (XXXVIII. 17), Keszthely—újmajori (XLII. 3) és a bar-

¹ Rómer Flóris, Agyagműveink helyes elnevezéséhez. A. É. r. f. IV. 1871. 181—183. l.

baricum megfelelőkire, a felsőpusztaszeri temető 39. sírjának edényére,² továbbá a még publikálatlan bajmoki temető edényére. Megemlíthetjük a dernovoi (XV. 19) és a jóval kisebb méretű, de ehhez a formakörhöz tartozó felsőpusztaszeri 8. sírból bemutatott edénykét.³ Pettauból mutatja be a szerző a XVIII. 34. számú edényt, amelynek pontos analógiáját a Kiskőrös—seregélyesi temető 18. sírjából ismerjük.⁴ Mitrovicai az az egyfülű, vörösmázás korsó (XL. 22), amelynek párját a nagyköri leletből ismertettük.⁵ Au am Krackingból való, függőlegesen álló nyakú edénykét látunk a XVIII. 36. ábrán, s pontos mását láthatjuk a felsőpusztaszeri temető 15. sírjából.⁶ Rendkívül érdekes a vízszintes peremű edények ama típusának korai jelenléte, amelynél a perembe csatornákat mélyesztettek, másszóval a peremet tagolták (XI. 3—5). Ez az edény, illetve peremtípus az Alföld szarmatakori, azonkívül a romániai dákkori telepeken gyakran szerepel. Az ú. n. dák agyagvedrekkal is összefügg ez a peremtípus,⁷ épen ezért fontos minden olyan megfigyelés, amely ezen edénytípus eredetére vonatkozólag újabb adatot jelent.

Folytathatnánk még e sort, ehelyett azonban szeretnénk a Csurgó-pusztáról bemutatott (XL. 14) sárgásszürke, függőleges nyakú, öblös edényről néhány szót szólni (egyebekben kíváncsiak lennénk arra, hogy ez a lelőhely tulajdonképpen hol van? A lelőhelytérképen nem találtuk). Az Alföldnek Hódmező-

vásárhelytől és Szegedtől délre eső területén jelentkezik ez a típus, azonban csak a Kr. u. III. századtól kezdve, de általánosan csak a IV. században terjed el. Legkorábban ezidőszert a bajmoki temető egyik sírjából, a Kr. u. II—III. század fordulójáról, illetve a III. század legelejéről ismerjük. Az lehet, hogy fejlődéstörténetileg abba a körbe tartozik, amelybe a szerző osztotta (XIII. 19. típus), de a XL. 14. ábrán látható formája, legalább is annak kisebb méretű (15 cm magasságot meg nem haladó) példányai, a szerző által megadott korai időben a barbaricum területén nem jelentkeznek.

A barbaricum és a provinciák területének ide vonatkozó anyagát egybe vetve feltűnik, hogy míg a barbaricum temetőiből az egészen durva, korong nélkül készült edények szép számmal jelentkeznek, addig a felhasznált pannoniai és noricum temetők sírjaiban ilyeneket nem láttunk. Érdekes jelenség ez, ha a provinciális temetők esetében nem arról van szó, hogy eredetileg meglévő durva anyag vagy szétomlott vagy pedig nem részesült kellő figyelemben. Ha a durva kerámiának hiánya valóban kimutatható, akkor érdemes lesz azt kutatni, vajon a barbaricum durva síredényei nem finomabb művű provinciális formát utánoznak-e? Avagy tényleg László Gyulának van igaza,⁸ aki pl. az avar sírok durva kerámiájában a temetéshez készült, annak szertartásához tartozó edényeket lát, amelyeket az eltemetett valamelyik hozzátartozója készített több-kevesebb ügyességgel. Így tehát a két terület eltérő temetkezési szokásaiban lenne a megfigyelés magyarázata. László feltevésének ellentmond ugyan az a körülmény, hogy a szarmata sírok durva

² Párducz Mihály, A szarmatakori emlékei Magyarországon I. Arch. Hung. XXV. Budapest (a továbbiakban Szarmatakori I), XIV. 9. ábra.

³ Szarmatakori I., XIV. t. 2.

⁴ Szarmatakori I., XXX. t. 5.

⁵ Szarmatakori I., XXX. t. 9.

⁶ Szarmatakori I., XXI. t. 34.

⁷ Szarmatakori I., 31. l.

⁸ Budapest Története I. kötet, 2. rész. Budapest, 1942. 790. l.

edényeit a szarmata telepeken is megtaláljuk, tehát használati edényként is szolgáltak, de a végső szót csak további megfigyelések után mondhatjuk ki.

Feltűnő az is, hogy a pannoniai I. századi kerámiában a dák jellegű formák és díszítésmód szinte teljesen hiányzik, bizonyítékaul annak, hogy sem a dák politikai hatalom, de még kevésbé a dák etnikum uralmát erre a területre nem tudta kiterjeszteni. Ezt a képet a tabáni telepfeltárások eredményei Buda közvetlen környékére módosítják, amennyiben jellegzetes dák edényt innen többet is ismerünk.⁹

Természetes, hogy ilyen, elsősorban tipológiai jellegű munka kereteibe, elsősorban a jól datálható temetők anyaga sorozható. Az egyes típusoknak a katalógusba felvett példányainak jelentékeny részéről (a lelétkörülmények hiánya miatt) nem dönthető el, hogy temetőkből kerültek-e elő? Feltételezhető az is, hogy telepről valók, aminthogy pl. a gázgyári fazekastelep anyagával is találkoztunk a kötet anyagában. Éppen ezért teljesebb lett volna a kötet anyaga, ha a Nagy Lajos által ismertett aquineumi korai fazekastelepek anyagára több hivatkozás történik.¹⁰

A fenti célkitűzés indokolja azt is, hogy egyes edényeket a leletgyűjtésből kiragadva tárgyal a szerző. A módszernek kézenfekvő hátrányait is érzi azonban, s ennek kiküszöbölésére adja a leletgyűjtések jegyzékét (243–265. l.) Ez persze nem helyettesíti a teljes leletközlést, s ezért köteleznél hála a szaktudományt a szerző, ha alkalomadtán legalább a pannoniai, eddig nem közölt temetők és sírok (pl. Keszthely–Ujmajor) anyagát részletesen ismerteté.

⁹ Szarmatakor I., 27–30. l., Budapest Története I. 1. rész, 254. l.

¹⁰ Budapest Története I. 1. rész, 251–258. I. kötet, 2. rész, 627–636. l.

Minden elismerést megérdemel az a hatalmas anyaggyűjtő munka, amelynek eredményeként a sorozat első, hézagpótló kötete megjelenhetett, s amelyet igazán értékelni csak az tud, aki ilyen természetű munkát már végzett, vagy pedig olyan problémákkal foglalkozik, amelyekhez a kötetben ismertett anyagra szüksége van. Nagy várakozással tekintünk a további kötetek megjelenése elé, s azt kívánjuk, hogy olyan használható értékei legyenek szakirodalmunknak, mint az ismertett kötet.

Dr. Párducz Mihály.

Székely Zoltán, A komollói erődített tábor. Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1942. évi ásatásáról. Erdélyi Tudományos Intézet kiadása. Kolozsvár, 1941. 35 lap, XIV képes tábla, 10 szövegközti ábra.

Csutak Vilmos és dr. László Ferenc múzeumőrök 1909-ben és 1910-ben megkezdett munkáját folytatta a szerző a komollói tábor feltárásával. A feltárást megelőző kutatások történetéből megállapítható, hogy a szakemberek egész sora (többek között Torma Károly, Buday Arpád, C. Daicovicu) tulajdonítték a táborhelynek különös jelentőséget, mint a Dácia keleti határán épült táborosor egyik fontos tagjának.

A tábor formája asszimmetrikus, amit a területi adottságok indokolnak. A nyugat és déli oldal arányos csupán (70×70 m). Megnehezítette a feltárást az a körülmény, hogy a táborfalak kőanyagának nagyobb részét az Ojtozbrassói országút építéskor felhasználták. Így is megállapítható volt azonban egy-egy kaputorony a nyugati és déli fal vonulatán, továbbá saroktoronyok az északnyugati, délkeleti (csak az alapozás nyomaiban) és északkeleti

sarkokon. A délnyugati sarokbástyának minden nyomát eltüntették a kőanyag kitermelésekor. A délkeleti sarokbástya feltárásakor két építési periódust lehetett különválasztani.

Az ásatás során előkerült leletek jelentősége részben a tábor korának megállapításában van. Ide tartozik a 10. képen bemutatott, Cohors prima Hispanorum veterana quingenaria equitata bélyeges téglája. Erről a csapattestről tudjuk, hogy Kr. u. 129-ben a berecki táborban (Angustiae) állomásozott. A szerző felteszi, hogy ez a csapattest a komollói táborból került Bereckre (27. l.). A tábor területén előkerült érmek Vespasianustól Philippus Pater-ig (Kr. u. 69—249) alkotnak sorozatot. Az érmek tanúságát egybevetve az előbbi bélyeges téglából megállapított tényekkel a tábor építési idejét a Kr. u. II. század első felére helyezi a szerző. A tábor feladását a Kr. u. 246—247-ben történt carp betöréssel kapcsolja egybe, amikor nézete szerint a berecki és várhegyi táborok is osztoztak a komollói tábor sorsában.

A leletek másik, általános érdeklődésre számot tartó része a kerámia, amelyet hat táblán és három szöveggel közti képen mutat be a szerző, megállapítva, hogy a Dáciában szokásos edénytípusokat képviselik. A Daicovicin által a tábor területéről valónak feltüntetett talpesöves tárlól (VIII. 4, 4a) megállapítja, hogy a tábortól távolabb, Szilágyi János gazdálkodó telkén került elő. Feltétlenül megérné a fúradságot a lelőhely hitelesítésére végzett ásatás, annál is inkább, mert ez a táltípus, a már alföldinek tekinthető pécskai dák telep anyagából is ismerős.¹ De további alföldi kapcsolatokat árul el a X. 20. ábra tálja, amelynek kelta eredete nyilvánvaló.² A XIII. 13.

tálforma mai adataink szerint az Alföldön a szarmatakor második felében jelentkezik.³ Ismerjük a XIII. 14. ábra fenéknél ujbbenomással díszített edényét is. Pl. Hódmezővásárhely környékéről,⁴ de hasonló díszítésű, tálformájú edényt a Makó—Vöröskereszt melletti telepről is mutattunk be.⁵ Többek között ugyanerről a telepről is ismertettük a vízszintes peremű, nagyobb méretű, szürke, jól iszapolt agyagvedreket,⁶ de fordulnak elő az Alföldön egyebütt is.⁷ Nem ismeretlenek a kihajló peremű, enyhén hasasodó durva edények sem (XIII. 15., 16.), különösen a szarmatakori temetők anyagából kerülnek elő szép számban.⁸

Az összehasonlítás lehetőségeit csak részben merítettük ki a felsorolással, de már ebből is kitűnik, hogy milyen nagy jelentősége van az alföldi kutatások szempontjából is, minden ilyen természetű rendszeres feltárásnak és jó anyagközlésnek. Az Erdélyi Tudományos Intézet jó szolgálatot tett a magyar régészeti kutatásnak, amikor Székely Zoltán fentebb ismertetett ásatási jelentését kinyomatta, de még hálásabban lennének, ha képes táblái tisztában kivethető képanyagot adnának, elsősorban nagyobb méretű ábrázolások-

van—boldogi telep három edénye adja, úgymint A. É. 1895. II. l. 17., 16. és 18. ábrák példányai, ahol a 17. a legkorábbi és a 18. a legkésőbbi példányai a típusnak.

³ Dolgozatok, 1939. XVII. l. 1—2. ábrák.

⁴ Dolgozatok, 1937. XVI. 12.

⁵ Dolgozatok, 1939. XIX. 12.

⁶ Dolgozatok, 1939. XVIII. 6., XIX. 2. 6., 139. l. 3:3. ábra.

⁷ Párducz Mihály, Szarmatakor emlékei Magyarországon I. Arch. Hung. XXV. Budapest, 1941. XI. 8, 9. ábrák.

⁸ Párducz Mihály, Szarmatakor emlékei Magyarországon II. Sajtó alatt az Arch. Hung. soron lévő kötetében. XV. 10., XVII. 12., XXXII 13. stb.

¹ A. É. 1901. 329. l. I. 1—3, II. 4, 5, 7.

² A fejlődés egymásutánját a hat-

kal (lásd pl. a IX. 18—24, 26—35.). A kevésbé világos ábrázolás miatt nem tudjuk bizonyosan, hogy a VIII. 1., 1a., 1b. „Aucissa“ fibulája valóban ehhez a típushoz tartozik-e, avagy inkább Kovrig XII. csoportjába sorozható. Ugyanígy a IX. 32. fibula lehet aláhajlított-lábú is. Zavart némileg az is, hogy a táblákon nem találtuk a tárgyak méreteit és ez a szövegben sem volt mindent feltalálható.

Különös érdeklődésre tarthat számot az összefoglalásnak az a része, amelyben a szerző C. Daicovicuinak a táborral kapcsolatos egyes megállapításait taglalja. Székely elsősorban természetesen a dák-román kontinuitás szempontjából vizsgálja leletanyagát, s arra a megállapításra jut, hogy az előkerült néhány durva szalagdíszes edénytörődék a kontinuitás szempontjából nem jöhet számba. Elfogadjuk a szerző állítását, azonban szükségesnek tartanánk egy-két, az egykori Dácia határán kívül eső, a római hódítástól mentesen maradó dák-telep feltárását, hogy így az igazi dák formakincsét megismerhessük. Itt ugyan még az esetleges kelta uralom emlékei is számottevők lehetnek, de mindenesetre lehetővé válnék annak a kultúrának a megrajzolása, amelyre Erdélyben a provinciális kultúra települt.

Dr. Párducz Mihály.

Pécs Szab. Kir. Város „Majorossy Imre Múzeumának“ 1941. évi Értesítője. Szerkesztette **Dr. Török Gyula.** Kiadja Pécs Szab. Kir. Város „Majorossy Imre Múzeuma.“ 8°, 131 l. + 10 t.

A Dolgozatok 1941. évi kötetének 184—187. lapjain dr. Banner János beszámolt már arról, hogy a pécsi múzeumi Értesítő első kötetének megjelenésével milyen nyereség érte szakirodalmunkat. Hogy ez a megállapítás

nem volt alaptalan, azt a sorozat második kötete is bizonyítja. Nemesak a megjelent közlemények színvonala azonos, hanem tartalmuk is hasonlóképpen változatos.

Az első eikkben *Török Gyula*: „A Városi Múzeum Régiséggyűjteményének újabb jelentős szerzeményei“-ről ad számot, felsorolva azokat a különböző korú leleteket, amelyek 1939. óta a kötet megjelenéséig Abaligetről, Barbareről, Okorágról, Peterdpusztáról, a pécsi Felsősetattérről és a Gründler utcából, a pécsi postapalota mellől, valamint a Rákóczi- és Regős-utéből, a pécsi Széchenyi-térről, továbbá Szentlőrincről, Véméndről, Villányról és egy ismeretlen lelőhelyről kerültek a múzeumba (3—6. l.).

Banner János: „A bádai kultúra emlékei a Pécsi Városi Múzeumban“ e közleményében tizennyole — legnagyobb részben baranyamegyei — lelőhely e kultúrába tartozó anyagát ismerteti, a tárgyak rajzának közlésével és a magyarországi analóg leletek helyének feltüntetésével. Az -analógiák nélkül álló, de hitelesen a bádai kultúrába sorozható leletdarabok igen jelentősek a kultúra tipológiájának meghatározásánál (7—24. l.).

Gallus Sándor: „A Magyar Történelmi Múzeum raktárának baranyamegyei leletei“ e cikkében a múzeum raktárának a világháború óta először történő újjárendezése alkalmával az Értesítő megjelenéséig előkerült baranyamegyei leleteit közli, leltári számaikra és a rájuk vonatkozó irodalomra való hivatkozással. A raktárban az őskor különböző időszakaiba osztható telep- anyagon kívül az újabb kőkor, a rézkor, a dél-dunántúli mészbetétes agyagművesség és a preszkíta lovaskultúra emlékeit találjuk. A további rendezés folyamán valószínűleg új lelettárgyak kerülnek majd elő.

Gosztonyi Gyula: „Pécs törökkori vízvezetéke“ c. dolgozatában érdekes képet rajzol a város vízzel való ellátásának történetéről, különösen a törökkori vízvezetékrendszer tökéletességét emelve ki. A mi szempontunkból fontos, hogy a római korból is maradtak fenn vízvezeték nyomai (30—39. l.).

Vörös Márton: „A Scitovszky-téri romok kérdése“ c. tanulmányában az érdeklődő fontos helytörténeti adatokat talál a Scitovszky-tér egykori elpusztult építményeire vonatkozóan (40—52. l.).

Gosztonyi Gyula: „A Scitovszky-tér környékének helytörténeti vizsgálatát“ adja második értekezésében, négy szemléltető rajz segítségével (53—64. l.).

Szabó Pál Zoltán: „Az eszéki híd“ c. cikkében a Keletet és Nyugatot már az ókorban is összekötő, jelentős átkelőhely hídjának helyét igyekszik meghatározni a római-kortól a XVIII. század végéig. Kutatásainál tekintettel van a földrajzi tényezők hatására s eleven előadását 7 ábra teszi szemléletessé (65—75. l.).

Török Gyula: Szökröny—sarcophag“ c. második közleményében a tárgyi néprajz és a régészet összefüggéseire utalva mutatja be a sarcophagokból fejlődött szökrönyök szerepét a magyarság életében (76—83. l.).

Horváth Ilona: „A pécsi mézeskalásosok“ c. cikkében ennek az egyre jobban háttérbe szoruló népi foglalkozási ágnak az előző századokban tapasztalt virágzására hívja fel a figyelmet és kíváncsún tartja a bábosság népi művészeti elemeinek megőrzését (84—87. l.).

Kóbor János: „Az új magyar otthon“—ról szóló rövid közleményében lakásunk berendezésénél a népművészet egyszerű formáinak és díszítményeinek alkalmazását ajánlja (88—90. l.).

Fazekas: „A Zsolnay gyárról“ beszéli el, hogy hogyan alapították ezt a ma már világhírnek örvendő pécsi kerámiai gyárat (91—98. l.).

Martyn Ferenc: „Sinkó András“—nak, a Zsolnay gyár külföldet járt iparművészenek alakját állítja elének (99—102. l.).

Török Lajos: „A Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társaságá“—nak művészetet pártoló munkásságát méltatja (103—105. l.).

Klug K. György: „A Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társaságának 1941. évi kiállításai“—ról ad ismertetést (106—108. l.).

Achátz Imre: „Gebauer Ernő“ c. tanulmányában a híres pécsi festőről rajzol megkapó képet, bemutatva annak néhány freskóját (109—122. l.).

Kállai Ernő: „Martyn Ferenc“ c. dolgozatában a szobrász és festő ú. n. elvont művészetének szelleméről és formai jellegéről értekezik, néhány szobrának és egy festményének fényképét mellékelve (123—130. l.).

Végezetül *Török Gyula* közöl „Elszámolás“—t az 1939—40. évi Ertesítő kiadásairól és bevételeiről (131. l.).

A fentebb felsorolt gazdag és változatos tartalom mindenkit meggyőzhet arról, hogy az Ertesítő szinte nélkülözhetetlen segédeszköz azok számára, akik Pécsnek, illetve általában Baranya megyének és a Dunántúl déli részének multjával akarnak foglalkozni vagy az iránt érdeklődnek. E terület őstörténete, történelmi időszakai, néprajza, iparművészete és modern művészete mind bőven helyet kap e tartalmas cikksorozatban, hozzáértő pécsi és vidéki szakemberek nívós feldolgozásában. A munka kiállítása izléses. Ahol erre szükség van, a szöveget rajzok és táblák teszik világosan érthetővé. Az egyes dolgozatok rövid né-

met kivonatai a külföldi szakközönség számára is hozzáférhetővé teszik a szükséges adatokat.

Dr. Foltiny István.

Pécs Szab. Kir. Város „Majorossy Imre Múzeumának“ 1942. évi Értesítője. Szerkesztette **Dr. Török Gyula.** Kiadja Pécs Szab. Kir. Város „Majorossy Imre Múzeuma.“ 8° 81 l. + 12 t.

Az elmúlt évben immár a harmadik kötete jelent meg a teljesen új szempontok szerint, a mai tudományos követelményeknek megfelelően szerkesztett pécsi múzeumi Értesítőnek. Ha terjedelemben nem is vetekszik az előző két kötettel, tartalma változatlan. A benne megjelent cikkek éppen olyan felkészültséggel íródtak, mint az előző években. A jórészt baranyamegyei szerzők elsősorban Baranya megyét érintő — esetleg dél-dunántúli vonatkozású — kérdésekkel foglalkoznak, mondani valójukat azonban úgy fogalmazzák meg, hogy az valamennyiüket érdeklővé válik, az egyetemes magyarság közkinésévé lesz. De jut hely azok számára is, akik — néha éppen Pécsről elkerülve — az ország más vidékein igyekeznek az e területtel kapcsolatos, eddig még megoldatlan problémákra feleletet adni.

Az első cikkben „A Mecsek keletkezése“ címen *dr. Szabó Pál Zoltán* népszerű előadásban, de tudományos alapossággal tárja fel előttünk a Mecsek kialakulásának menetét a különböző geológiai korszakokon keresztül egészen napjainkig (3—9. l.).

Dr. Török Gyula: „Ujabb leletek a zóki Várhegytetőről“ c. dolgozatában a magyarországi ősrégészet számára közöl igen értékes eredményeket. Asatása alkalmával sikerült az említett helyen három — a vučedol-zóki kultúrába tartozó — lakást feltárni, amelyek pado-

zatán díszített és díszítetlen cserépanyag feküdt együtt. Azt is sikerült kimutatnia, hogy Baranya megyében a zóki kultúra túlélte a kezdeteiben hamarabb jelentkező bádeni kultúrát, amellyel pedig egy ideig együtt virágzott (10—19. l.). — A zóki leletanyag körül keletkezett problémák tisztázása érdekében kívánatos lenne, hogy a vele foglalkozó megígért nagyobb összefoglaló munka minél előbb megjelenjék Török Gyula tollából.

Dr. Török Gyula: „Bronzkori és római kori kultúrréteg a Majláth-utcában“ c. második közleményében a múzeum 1942. évi pécsi ásatásainak eredményeit közli. Ez alkalommal egyrészt bronzkori lakóház nyomaira bukkant, másrészt egy korábbi és későbbi római kultúrréteg leleteit tudta megfigyelni (20—21. l.).

Dr. Kalmár János: „Pécsi sisak a honfoglalás körüli időből“ c. tanulmányában a hazánkban eddig páratlanul álló pécsi koraközépkori sisak jelentőségével foglalkozik. Felsorolja annak gnezdovói, voronezsi, gulbisei, esernigovi, königsbergi és tuapsei rokonpéldányait s a pécsi példányt — mint a normann műipar egyik hozánk került emlékét — a honfoglalás utáni időre keltezi (22—29. l.).

Szentkirályi István: „Baranya első főispánja a hódoltság után“ címen gróf Draskovics Iván, 1688. december 31-én kinevezett baranyai főispán származását és közéleti tevékenységét ismerteti (30—37. l.).

Dr. Gönyey Sándor: „A Drávaszög néprajzi elkülönülése“ c. dolgozatában a Duna és a Dráva összefolyásánál keletkezett szöglet néprajzi sajátásaival ismerteti meg bennünket, 1941. évi gyűjtése alapján. Először a halászatnak — ennek az ősfoglalkozásnak — sajátos szerszámaikat mutatja be, ezután a Drávaszög különleges népviseletéről

közül egészen új, fontos adatokat, végül pedig e terület népművészetének sokoldalú gazdagságát tárja fel előttünk. A mindvégig lendületes előadást sok szövegek közti kép és több tábla teszi szemléletessé (38—74. l.).

Hal Pál: „A magyaregregyi Szentkút“ e. értekezésében e fontos szerepet betöltő búcsújáróhely keletkezésére vonatkozóan talál értékes adatokat az érdeklődő (65—74. l.).

Nikelszky Géza: „Könyvjegy a képzőművészetben“ e. cikkében az exlibris kialakulásának és fejlődésének a történetét mondja el s arra a kérdésre igyekszik feleletet adni, hogy az olvasó igényeit és a művészet követelményeit hogyan kell e téren helyesen összeegyeztetni (75—79. l.).

Martyn Ferenc: „A festő Zsolnay Vilmos“ művészetéről értekezik (80—81. l.).

A fenti régészeti, történelmi, néprajzi, esztétikai és művészettörténelmi vonatkozású tanulmányok bizonyítják, hogy a pécsi *Értesítő* hézagpótló szerepet tölt be szakirodalmunkban. Kár, hogy e kötetnél hiányzik az egyes cikkek idegennyelvű kivonata, mert a benne található közlemények a külföld számára is sok használható adatot tartalmaznak.

Dr. Foltiny István.

Pécsi Útmutató. Szerkesztette: dr. Török Gyula. Pécs, 1943. 16° 198 l.

A Dunántúl délkeleti részében fekvő Pécs a múltban is mindig vezető szerepet játszott ennek az országrésznek politikai és kulturális életében. E múlt egyes szakaszainak felderítésén és kellő megvilágításba helyezésén a kutatók egész sora fáradozik. E munkával párhuzamosan azonban szükségnek bizonyult egy olyan összefoglaló kiadvány, amely az elért eredmé-

nyek szintézisét adva mutassa meg e város gazdag múltját és mai arcát a nagyközönségnek. Ennek a követelménynek tesz eleget ez a most megjelent *Útmutató*, amelynek összeállításában Pécs öt hozzáértő szakembere vett részt. Jó példa ez a cikksorozat arra, hogy modern tudományos eredményeket hogyan lehet népszerű formában mindenki számára hozzáférhetővé tenni.

Bevezetőben *Szabó Pál Zoltán dr.* Pécs földrajzával foglalkozik. Kimutatja, hogy a város fekvése, kedvező éghajlata, növényvilága és ásványi kincsei mennyiben segítették elő e település fellendülését és iparosodását (3—21. l.).

Török Gyula dr. Pécs honfoglalás előtti történetét tárgyalja, felsorolva az egyes időszakok pécsi és a város közvetlen szomszédságában előkerült leleteit. Mint az abaligeti paleolitik-lelet bizonyítja, a Mecsek vadászatra alkalmas erdősegei, valamint a hegyről lefutó vizek mecsarai között az ősember már a legrégebb időben felütötte tanyáját. A Kr. e. harmadik évezredből származó makárhegyi település folytatása a város területén egész napjainkig megtalálható. Az egyetemes régészet szempontjából is nagyon fontosak Pécs római és őkeresztény emlékei, amelyek feltárása jelenleg is a múzeumi munkatervben szerepel, az ősrégészeti és népvándorláskori kutatások tervszerű folytatása mellett. A mindenki számára érthető, lendületes előadást néhány — részben a legújabb ásatások alkalmával előkerült — lelet fényképe teszi szemléletessé (22—40. l.).

Várkonyi Nándor dr. „Pécs a magyar uralom alatt“ e. értekezésében jól domborítja ki az árpádkori alapítású püspöki székhely, az Anjou-kori egyetemi város, a renaissance-kori humanista központ, a tragikus sorsú török

közigazgatási és szellemi centrum s a felszabadulás utáni szabad királyi város életének főmozzanatait (41—99. l.).

Erb Imre Pécs térképét, utcáinak és tereinek jegyzékét adja (100—108. l.)

Horváth Ilona „Gyakorlati útmutató”-jában a város közlekedési és vendéglátási szerveit ismerteti s az üzletek, gyárak, pénzintézetek, egyesületek, hivatalok, iskolák, klinikák és tudományos intézetek jegyzékét közli (109—163. l.).

Török Gyula dr. a múzeumok, könyvtárak, levéltárak és nevezetesebb építmények rövid történetét ismerteti, megemlítve a bennük található emléksanyag elrendezését, majd Pécs szobrait és emlékműveit sorolja fel (164—195. l.).

Török Gyula dr. a „Zárószó”-ban a jelenlegi Pécs ötezeréves, megszakítás nélküli zárt települési jellegére igyekszik figyelmünket felhívni. A makárhegyi kőkorvégi telep közvetlen folytatásai a Majláth-utcai és Rákóczi-úti, valamint a belvárosi bronzkori települési központok. A szkíták ellen a Makárhegyen és a jakabhegyi földvárban védekező őslakók a keltakorban épített faházakat a római uralom alatt kőházakkal cserélték fel s ezzel csak jobban kidomborították Pécs városias jellegét, amely azóta is fennáll.

A fentebb elmondottakból kitűnik, hogy az Útmutató Pécs múltjának és jelenkori életének minden vonatkozásában hasznos tanácsokkal szolgál bennünket s így használata a Pécs iránt érdeklődők számára szinte nélkülözhetetlen.

Dr. Foltiny István.

Bálint Alajos: Régészeti feladatok a Felvidéken. Különlenyomat az „Uj Magyar Múzeum” I. számából. 231, 4 t.

A magyar régészeti szakirodalomban az elmúlt években egyre nagyobb számban jelentek meg egyes, kisebb-

nagyobb területi egységekre vonatkozó, olyan összefoglaló közlemények, amelyek az illető területen végzett kutatómunka eredményeit értékelik, beillesztve azokat a magyar és az európai régészet egyetemes egészébe. Ma már a legtöbb tudományos intézménynek vagy múzeumnak külön folyóirata vagy értesítője szolgálja ezt a célt. Azonban meg kell állapítanunk, hogy míg az Alföld, Dunántúl és Erdély egyes vidékeit ebből a szempontból részletesen feldolgozták szakembereink, addig a Felvidékre vonatkozóan — Csoma József és Mihalik József néhány közleményén kívül — alig tudunk valamit. Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy itt a világháború előtt csak igen gyér kutatások folytak, azután pedig a húszéves cseh uralom miatt nem vehettek kellő lendületet az ilyen irányú kezdeményezések. Ezért kell örömmel köszöntenünk azt a kísérletet, amelyet most Bálint Alajos tett a múlt hiányainak pótlása érdekében. Az ő dolgozata ugyan elsősorban a nagyközönség számára készült s munkájának egyik célja láthatólag a régészet népszerűsítése és minél szélesebb réprétegekkel való megkedveltetése, mégis a tudós kutató is sok értékes adatot találhat összefoglalásában. Hiszen — tudomásunk szerint — ez az első tanulmány, amely úgy foglalkozik a Felvidék őskori és népvándorláskori történetével, hogy tekintettel van valamennyi előkerült régészeti leletre.

Hiánya a feldolgozásnak, hogy nem terjed ki e leletek kissé részletesebb ismertetésére és alig közöl fényképanyagot, ami pedig sokkal szemléltetőbbé tenné az egyébként igen élénk és tetszetős előadást, de magát a közleményt is használhatóbbá tenné a tudományos célok számára. Ez azonban nem is tartozott a mű célkitűzései közé.

Dolgozatában mindenekelőtt kifejti Bálint, hogy a régészettudomány művelődéstörténelem s azután sorra veszi e történet egyes korszakait, különös tekintettel lévén a Felvidékre, illetve e terület múltjának tárgyi emlékeire. Igen helyesen emeli ki az obszidiánkérdés fontosságát a magyarországi őskori kereskedelem szempontjából (6–7. l.).

A paleolitikum és neolitikum egyes kultúráira vonatkozó megállapításai is helytállóak. Itt különösen azt tartjuk fontosnak, hogy a Kőrös-kultúra emlékei Szemerén is előfordultak (9. l.). E darabok közzététele az ősrégészet szempontjából igen kívánatos lenne. A bükki kultúra elterjedésének kérdésével kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy régebben Roska Márton, legújabbban pedig Méri István a Torma Zsófia-gyűjtemény Tordosról és Nádorvályáról származó anyagában mutatott ki bükki jellegű cserepeket.

A többi időszakot is általában a kitűzött célnak megfelelően tárgyalja

Bálint, bár néhány — a lényegét közelről nem érintő — kérdésben nem értünk vele teljesen egyet.

Valószínűleg csak sajtóhiba az I. tábla alsó képén ábrázolt edény magyarázatánál a „péceli kultúra“ megjelölés, mert az edényt formája és díszítése alapján a bükki-kultúra emlékei közé sorozzuk. Ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy Szemere, mint lelőhely, a felsorolásban a péceli-kultúránál nem szerepel, viszont a bükkinél igen (9. l.; u. o. a II. jegyzet is.).

Nagy örömmel vesszük tudomásul, hogy a Felsőmagyarországi Rákóczi-Múzeum jövő munkatervében első helyen Felsőmagyarország régészeti kataszterének elkészítése áll. Tudjuk, hogy aki annak idején Csanádmegye leletkataszterét összeállította, az a tudomány és a magyar múlt érdekében a jövőben sem fogja kímélni a fáradságot és bejárja területének minden lelőhelyét. Legalább mi tőle várjuk a feladat megoldását.

Dr. Foltiny István.

